

ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԻԿ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԻՊԱՍԱՆԱԿԱՆ

Ա. Յ. ԳԱՐՐԻԼԵԱՅ

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

ԵՐԱՆՃՆԷՐՆ ԳԱՂՄՆԻՔԸ

Փառնի մը վայրկենէն ծերունին Սումատ գրողին առաջնորդութեամբ մտաւ թագուհւոյն սենեակը, շրթայական ձեռքով իրէն ներկայացաւ Շամիրամայ աղջին, ծնեցաւ ու կեցաւ անշարժ, տխուր բայց անայլայլ դիմօք, սպասելով որ խօսի նախ ինքը։

— Ո՛վ ես, — հարցոց թագուհին, — մենեին չի ճանչնալով զինքը։

— Հնդիկ մը, — պատասխանեց զերին։ — Անունն Սումատ, և աշակերտած եմ Մանուի, մաշելով պատանեկութեանս գեղեցիկ օրերը Վեդայի նուիրական մատենին վրայ, զոր նա ինքն թելադրած է աշխարհի փրկութեան համար։

— Ի՛նչպէս եղաւ որ գտնուեցար բանակին մէջ։

— Գերեցայ ինքուսի վրայ, երբ ձեռքէս եկած օգնութիւնը կը մատուցանէի միաձին որդւոյս հետ հայրենեացս և իմ բարեւսիրտ Ստրապարաւտ թագաւորի՝ քու աշխարհակալ զինուոց դէմ։ Մնացի տարի մը Բաբելոն, և երբ Հայոց դէմ պատերազմ հրատարակեցիր, հայրենակցացս քու անհամար բանակիդ մէջ գտնուիլը առիթ առած, ճանապարհորդեցի փղապանաց հետ, ու հասայ հետերնին մինչև Ասուրայ բանակետը։

— Բայց հօնկէց ինչո՞ւ դասալիք փախար թշնամւոյն թով։

— Այս է ահա գաղտնիքն, — պատասխանեց Սումատ լրբութեամբ, — զոր պիտի յայտնեմ թագուհւոյդ, Սպեայն ամեն բանէ առաջ երգուիր, որ զՀայոց թագաւորը պիտի ապրեցնես։ Տխուր ձայներ կ'ընթանան զորացդ մէջ, — շարունակեց ծերունին, առանց միտք զնելու թագուհւոյն այլալուծութեանը, որ կ'ապշըռ ու կը զարմանար իրեն այդ աստիճան համարձակութեանը վրայ։ — Եր խօսուի որ կը մտածես անգութ մահուամբ սպաննելու զինքը, և

թէ նոյն նպատակին համար միայն կ'աշխատին Քաղղեայք բռնկելու իրեն վէրքը... —

Շամիրամ հագին զսպելով ինք զինքը, հարցուց գոռոզութեամբ. — Թէ յիրաւի այն էր միտքս։ —

— Ահաւոր մտածութիւն ու գործողութիւն. — ըսաւ Սումատ աներկիւզ, — և քեզ 'ի փնտս անտարակոյս, որովհետեւ կը լռեմ գաղտնիքն, ես, քու գերիդ ու մահապարտդ։ Գիտնաս որ իմ ձեռքս է կեանքդ բախտին առանձին տրամադրութեամբ։

— Կը հաւատաս ըսածիդ. — կրկնեց թագուհին արհամարհանօք. — ընդհակառակն քուկն իմ ձեռքս է, և կ'ուզեմ մատնել զայն 'ի տանջանս։

— Ես ինքն յանձնեցի զիս քու ձեռքդ, — յաւել Սումատ հանդարտութեամբ. — հարցուր Փաղեկայ և ինքը կը վկայէ որ ես մատնեցի իմ անձս։ Պրահմայ աշակերտն չի վախնար տանջանքէ և ոչ կեանքը կորսնցընելէ։ Այն վայրկենէն որ յոյսս վրկացաւ հայկական զինուոց յաջողութեան վրայ, կրնայի զիմել 'ի մահ. բայց չըրի, որովհետեւ սիրելի էր ինծի պատանի թագաւորին կեանքը։ Եւ յիրաւի եթէ վրէժխնդիր ցամախդ զոհ չըլլայ եղկելին, ազատած է մահուանէ, և ազատողն ալ ես եմ։

— Դու. ինչ կրպով։

— Ես, այո՛ւ։ Ունիմ հետս չիլ մը, զոր չեմ կրնար հանել ծոցէս, ձեռուըներս չզթայական ըլլալուն։ . . —

Հուրը թագուհւոյն ակնարկութեամբ մօտեցաւ մէկէն, և փնտռեց ու հանեց չիլը գօտւոյն մէջէն, յորում կանաչագոյն հեղուկ մը կը տեսնուէր, և տարաւ առ Շամիրամ։

— Այդ չիլին մէջ, — յաւել Սումատ, — զօրաւոր հեղուկ մը կայ, որ կը ծորէ անձանթ տունկէ մը 'ի Հնդկաստան. Հեղուկին կէտը միայն բաւական է մեռցնելու մէկը, զանգաղ ու անդորր բայց ստոյգ մահուամբ։ Իսկ մէկ կաթիլը եթէ լուծուի ջրոյ մէջ, կը զորացնէ ու կը կենդանացնէ չիլանոց հոգին։ Այսպէս կոչեցի 'ի կեանս

տառաւոր թագաւորը, և Քաղզնայք թող
երկնից ընծայեն զայն և կամ իրենց գեղո-
ցրէ Հագիւ երէկ և այս առաւօտ կրցայ
մնալ հետք վայրկեան մ'առանձին, յորում
մատուցի հրաշագործ հեղուկը: Հիմա ա-
զատ է ինքը վտանգէ. և ես հօս, ով թա-
գուհիդ, պատրաստ եմ քաւելու յանցանքս,
պատմելու զանցեալն և զապագայն, ա-
ռանց ուրիշ փոխարինութեան, բայց եթէ
խնդրելով որ չի վնասես պատանւոյն:

— Ապագայն, անցեալը. — գոչեց թա-
գուհին, պաշտօնաւ նայելով Հնգկին ա-
շուրհերուն մէջ, որպէս թէ թափանցել ու-
զելով մտքին խորը:

Սումատ ծնելով գլուխը՝ հաստատեց որ
գիտէր պատմել թէ զանցեալն և թէ զա-
պագայն:

Այն ատեն թագուհին մէկէն նշան տուաւ
գորագրին որ դուրս ելլայ: — Հուռք, —
բաւ ապա ներքինապետին, — դուրս ե-
լիք և սպասէ հօն:

Եւ մնացին առանձինն, Սումատ ու Շա-
միրամ:

— Խօսէ, — գոչեց այն ատեն թագու-
հին, յառաջելով դէպ առ նա տազա-
պաւ: — Կ'երգնում յանուն Դիցի՞ գորոնք
չորից լեզուաց ժողովուրդն կը սիրէ ու կը
պաշտէ, կ'երգնում յանուն Ովկիանու ջրոց
ուսկից գուրս ելաւ Ովան, ձուկն — աս-
տուած, մահացուաց իմաստութիւն պար-
գեւելու համար, կ'երգնում յանուն այն ա-
մենայն մարմնոց որ կը փայլին կապուտակ
միջոցին մէջ, կ'երգնում վերջապէս յա-
նուն նուիրական տարերց, երկնից հոգիներ
բոլ, աստուածային օձից, կ'երգնում հուսկ
ապա և ՚ի գլուխ Նիքուսասայ, որ Հայոց թա-
գաւորը պիտի ապրի, և ոչ իսկ իրեն մա-
ղին դաշող մը պիտի ըլլայ: Եւ եթէ երգ-
մնազանց գտնուիմ, Սնու, երկնից թագա-
ւորն հանէ ինձմէ իշխանական գաւազանս,
չիլուստարէ միտքս Նիքուսայ ամենատես
աչբը, և Միլիդդա Զարբանիդ՝ ալ մտիկ
չընէ ազօթիցս: Եւ ահա ձեռքս կը դնեմ
վրադ, իրբե զբաւական խոստմանս հա-
ւատարմութեանը: Խօսէ ուրեմն խնդրեմ,
յանուն աստուածոյդ որ կը պաշտես, և
ըսէ գիտցածդ:

— Շնորհակալ եմ, տիրուհիդ իմ, —
վրայ բերաւ իսկոյն Սումատ: — Այս վայր-
կենէն կը սկսիք իմ տանջանքս, և բուկդ՝
եղկելիք, չէ նուազ քան զիսմ: Գիտնաւս որ
մատնուած ես: Կ'ապրիս անհոգ, կը յաղ-
թանակես յԱրմաւիր, բայց Բարեկոն եօթն
օրուրն է՝ վեր ապստամբած է ու կ'անիծէ
քու թագաւորութիւնդ:

— Ո՛վ դիք, — ընդհատեց Շամիրամ
բորբորելով հրաման: — Սնու է ըսածդ:

— Կեռ վերուցած չէիր բանակդ Սնու-
րայ դաշտէն՝ երբ ճայթեցաւ ապստամբու-
թիւնը, — շարունակեց միւսը ցածու-
թեամբ: — Ձի տեսար գեղերուն խոր լը-
ռութեան ու մթութեան մէջ բլրոց վրայ
վառած կրակն, Սնուրայ մինչև Կախի աշ-
խարհը, և մինչև Սիպարայ բարձունքը:
Այդ շարունակեալ կրակը մէկէն հասուց
ինծի լուրը, որ գուցէ քանի մ'օրէն թղթա-
բերտաց ձեռքով իմանաւ և դու, եթէ ճամ-
բան արգիլուելու չըլլան: Երբ իմացայ զայն՝
եկայ մէկէն բանակէդ, և վստօցի հայկա-
կան բանակը: . . .

— Բայց դու . . . — ընդհատեց թա-
գուհին, ետ դառնելով վախէն ու զարմա-
նքէն. — ով ես դու, որ այդ միջոցով վի-
նենաս այդպիսի ծանր լուր մը, ու կարեւո-
րութիւն կու տաս անոր:

— Բա՛կ կանխաւ, Հնգիկ մը, ծերունի
մեկնիչ մը նուիրական վետայից, Ձի փոր-
ձեցիր, ով Շամիրամ, նուաճելու սիրելի
հայրենիքս, մշելու պատերազմական
կարգը մինչև Արդիա քաղցին նուիրական
որմոց տակ, և հնազանդեցնելու մեր աս-
տուածները Քուլայ ցեղին աստուածոց,
Երազեցիր տիրելու բոլոր այն աշխարհաց,
որ կը տարածուին արեւմտեան ծովուն
կղզիներէն մինչև Գանգէսի անծանօթ ա-
փուրքը, ձեռք բերելու զաշխարհ ամենայն,
ու ճարակ ընելու զայն չորից լեզուաց ժո-
ղովրդեան անգութ փափաքանացը: ասոնք
էին ահա երազներդ: Հրէշաւոր երազներ
ու մտածութիւններ: Պէտք էր ուրեմն
ցրուել զանոնք և ընդունայնացնել, որպէս
զի չի բռնուին և այլք նենգութեան թա-
կարկին մէջ: Երեք հոգի միայն դաւադրե-
ցան քեզի դէմ, երեք էին, բայց իւրաքան-
չիւն մէկ մէկ լէզէն մ'էր, ժողովուրդ մը,
անբաւ բազմութիւն: Այդ երեքէն մին
ահա հօս է, խոնարհ ու անպատ որ, բայց
մեծ ու զօրաւոր, գրգռելով քեզի դէմ
Հնգիկաց աշխարհին կասկածը, ցատումը ու
վրէժխնդրութիւնը:

Երեւեցաւ ապա երկրորդ մ'ալ, Մանէդ,
Մեստրիկի ազգէն, որուն դէմ կը սպառ-
նայիր, և անապատին ժողովուրդն, հնա-
զանդ քու ակնարկութեանցդ, կը փորձէր
ընկճելու զայն: Որ մը այս երկուքն ատե-
լութեան մը հանդիպեցան, զառն և անո-
ղք տառելութեան մը, որ զայրացեր էր ի
նախանձուէ և յարամարհութենէ. միա-
ցան հետը, և կազմեցին զԴուսանձնայս,
զօրաւորք փնացնելու ապստամբաւս քու
հարուածներդ:

— Այս ատելութիւնն անուն մ'ունի, — հարցուց Շամիրամ:

— Էս քեզմէ պիտի լսեմ անունը: Չի վկայեց սիրտդ, չաղեց երբեք որ օձ մը կը սնուցանէիր արքունեացդ մէջ: Չես գիտեր որ անարգեալ սէրն կը փոխուի յանհաշտ ատելութիւն: չես գիտեր որ արմառոյ զաղցրահամ հոյզը եթէ ի բաց ձգուի կը լեղիանայ:

— Չերտուչդ, — գոչեց թագուհին, կայծական արագութեամբ կոտորեմ մ'անցնելով մտքէն: — Բայց կրնայի ես մտածել իր սիրոյն վրայ: Ո՛վ կրնայ անդարդաւոր նալ այն բանն որուն հոգ չի տանիր օւ չի մտածեր: Ո՛ւնէի ժամանակ զբաղելու այս տեսակ ընդունայն բաներու: Չերտուչդ ուրեմն, Չերտուչդ կը կոչուի այդ ատելութիւնը:

— Այո՛, — կրկնեց Սուսան, — Չերտուչդ, որուն յանձնեցիր անխորհրդաբար Նինուասայ դաստիարակութիւնը: Խեղճ մայր: Չեմկերպեց նա պատանւոյն միտքը ըստ իր քմացը: Նինուաս չի սիրեր զքեզ, և ոչ իսկ կը վախնայ քեզմէ. ապստամբեցաւ որդիդ:

Սուսան ընդհատեց խօսքը, որովհետեւ թագուհւոյն այլայլութիւնը սեռէ էր: Այն խօսքին թէ ճապստամբեցաւ որդիդ, ուսկից կ'իմացուէր թշնամւոյն յամբ ու թաքուն նենգութիւնը, Շամիրամ աղաղակ մ'արձրկեց, աղաղակ մը նման այն գազանին, որ կը գառնայ իր բնակարանը ու չի գրտնար իր ձագերը: Եւ հեծկըլտալով յեցաւ գահին:

Բայց քիչ ատենէն զգաստանալով նա, նստաւ գահուն վրայ, և ըսաւ ծանրութեամբ. — Մօր մը սիրտն փրաւորուեցաւ զառնապէս առաջին հարուածէն, այլ հանգարտեցաւ ապա, և պատրաստ է լսելու: Հարունակէ՛ ուրեմն:

— Կը հնազանդիմ, — յաւել Ննդիկն: — Երբ գառնալու ըլլաւ Բաբելոն, ինչպէս կ'ենթադրեմ, մեծագործ քաղքիդ գունդը փակ պիտի գտնաս քու առջիդ: Ապստամբութեան ճայթումը ուշացաւ, մինչև որ հեռացնէիր Սենապոնէ մեծագոր բանակդ, ու բռնուէիր լեռանց մէջ վտանգաւոր պատերազմի մը: Լաւ յաղողելու համար այս բանն, պէտք էր որ ուշանար յաղթութիւնը, ուստի որդուեցաւ իմաց ապաւն Հայոց թագաւորին որ գանդաղի, որ դիւրին էր լերանց մէջ և օգտակար թէ՛ իրեն և թէ՛ մեր գործոց յաղթութեանը: Էս ինքն զնացի իրեն ի պատգամաւորութիւն, եկայ զօրացդ մէջ ապասելու նշանին և երթալու մէկէն առ նա: Հիմա փառք իր գահուն

վրայ էր ինքը, թէ որ մտիկ ընէր ինծի. վասն զի այս դժուարագնալի լեռանց մէջ հայկական բանակին յաղթել ջանացած ատենէ, պիտի լսէիր ապստամբութեան լուրը ու թագաւորութեանդ կործանումը, և ձեռնթափ ետ պիտի գառնայիր:

— Ենթադրութիւն. — որոտաց թագուհին երգիծաբանութեամբ. — Նախ մերձաւորն և ապա հեռավորն. Շամիրամ կարող էր ամենուն ալ հասնել: Բայց, բռն նայինք, ինչ կերպով տիրեց Չերտուչդ Նինուասայ մտաքը վրայ:

— Նախ սրտին տիրելով. — վրայ բերաւ Սուսան: — Նինուասայ սիրտը բորբոքեր էր ի սէր. և Նինուաս արին ըլլալով երակացը մէջ մի անգամ ուղարկէն ետ չէր կենար: Բայց իր սիրած օրորդին մեռաւ յանկարծ, կրնաս գուշակել ինչպիսի մահուամբ. և կրնաս յառնել Բնայ մեհենին մէջ, եթէ Հայուհւոյն դէմ ցատուցեալ աստուածները հաճելու համար. . .

— Հայուհի: — գոչեց Շամիրամ: — Այո, այսպէս կ'անուանէ Չերտուչդ այն կինն՝ որ պատժելու համար փախըստական հարկատու մը, կը կործանէր իր ինքնակալութիւնը: Ուրեմն կրնար յառնել Նինուասայ սիրելին Բնայ մեհենին մէջ, եթէ պատանին ցատուցեալ աստուածները հաճելու համար՝ ապստամբելով իր մօրէն, կապէր թագ արքայական: Բայց կը մեռնէր նորէն, եթէ հրաժարէր ապա թագէն. այսպէս վճռած են Գիրք:

— Ահա՛նոր, ահա՛նոր բուն: Պիտի մեռնի՞ այդ նենգաւոր տեսանողն: Գու ևս իր վատ գաւակիցն պիտի մեռնիս. մեռնիս պիտի գառն տանջանաց մէջ:

— Չեմ վախնար մահուանէ, — ըսաւ Սուսան համարձակ: — Էս ինքն գատապարտած եմ զիս ի մահ, ուսկից աւելի մեծագոյն չարիք մը չես կրնար ընել ինծի: Դառն օւ դժնգակ կերպով կը տագնապէ զիս խիղճն: Բայց գու երգուրեցար, ո՛վ Շամիրամ, որ պիտի չանգըթանաս անմեղ անձին գէմ: Եւ այն ատեն կրնայ գուցէ մեռնիլ ծերունին Սուսան ներումն գտնալով այն անարգ խաբէութեանը, յորում ընկաւ մարդկանց ամենէն քաջը, ազնուականը ու վեհանձնը: Եւ ոչ այսչափ միայն:

— Ահ, աղաղակեց յանկարծ Շամիրամ գառն կասկած մը ծագելով մտքին մէջ. — Ուրիշ ինչ կը մնայ. թոսէ ծերունիդ, բան մի ծածկել: Գե՛տ մեծ եմ՝ օւ զօրաւոր բան զքեզ: Ամեն խօսքդ որ ըսես, կեանք ու գանձ կրնան պտղաբերել քեզի՝ եթէ ըստ իմ գուշակութեանս ըլլան:

— Այո՛, — ըսաւ ծերունին. — այո՛

Թագուհիդ իմ, գուշակեցիր ընկիւք խոստովանութիւնս, իր ու անթերի խոստովանութիւն մը, Բայց ի փոխադրեան ոչ գանձ կ'ուզեմ և ոչ կհանք: Իմ տարիքին մէջ մտաց աչքն հնուս կը տեսնայ, շատ հնուս, և միտքն վարժելով տխուր փորձառութեանց, չի պարտիր ընդունայն յոյսերով: Բայց ես իմ վրաս եմ խօսում, մինչ գու ուրիշի մը վրայ հարցուցիր, ուրիշի մը վրայ, այլագուննալ և մահատիւ կերպարանք: Այո, եղկեւիդ, Թագաւորական զարմէ պատանի մը, վեհանձն ու գերմարդկային գեղեցկութեամբ զարդարեալ, եկեր էր Բարեւոյն: Եւանձնեայք որ կը լըրտեսէին կնկան մ'ամեն քայլերը ու շարժմունքը, որ հանդերձ իր գեղեցկութեամբ բոլոր գործութեամբ առեկի իր իրենց, հանդիպելովով գինքը պատանւոյն՝ ճամբուն վրայ, պատեցին ու ըմբռնեցին երկուքն ալ իրենց Թակարդին մէջ: Ապաշով կը կարծէր կինն ինք գալ և անտեսի՝ ինչպէս էր պատանւոյն, բայց սուր աչքեր ու ականջներ կը հակէին ի խաւարի: Մեր աւարն էին երկուքն ալ, Պատանւոյն ամենէն սիրելին ու հաւատարիմը պարտեցաւ, հրապուրեցաւ և զնուեցաւ ոսկով: Եւ ի մացուեցաւ իրմէ զպատանին Թակարդի մէջ ձգելու գաղտնիքը: Ահաւոր բան, պիտի ըսես անուշա, բայց արդար երեցաւ մեզի, և տակաւեց ցայտօր այնպէս կ'երեւայ ինձ, եթէ չի սիրէի այն անձը, այն դիւցազնը, որ Թագաւորական խրախճանութենէ մ'հտքը, կանչուեցաւ մեռելէ մը երկրիս խորի ի յայտնութիւն ծանր գաղտնեց: Եւանձնեայք գիտէին կոչել մեռելոց ստուերը:

— Մեռելոց ստուերը . . . կրկնեց Շաւիրամ ծաղրածութեամբ:

— Գէթ հաւատա՛. — յաւել Սուստ: Մոգական ազդեցութեամբ հրաշքերուով, իջաւ պատանին ծածուկ սանդղէ մը իր բռնակութեան սննկէն. . . Թեւաւոր առիւծու սննկէն: Այդ սննեակը հնագոյնն էր ու Բարեւոյն Թագաւորաց ամենէն սիրելին, քանի որ մեծագործութեամբ ըստ զարձակելով զարդունիս՝ շինած չէր տակաւին շքեղագոյն բնակարան մը: Սննկապանք որ հիմա Նիւտասայ քովն է, գիտէր այդ սննեակին ամեն գաղտնիքը, ինքն էր որ սահմանեց զեղձան պատանւոյն այդ սննեակը: Եւ ոչ իսկ ասիկա գիտուածոյ գործ մ'էր, կամ անտարբերութեամբ եղած բան:

— Շարունակէ. — վրայ բերաւ Թագուհին. — վարդ գետնափորին մէջ ինչ բրաւ:

— Խօսեցաւ, կամ համարեցաւ խօսիլ

մեռելոյն հետ: Յնորքն պատմեց՝ մի առ մի իր այդ կնոջ հետ ունեցած սէրը. ապա անոր փոխադրեց, և վերջապէս անդուք մահը անդրեղոց մէջ, որոց գիւրուքեամբ հաւատաց պատանին: Կրնաս խաբել մեռելոյ: Սնտի էր նա, իր Սնտին, մանկութեան քարեկոյն, և ոչ անտի ստուեր: Եւ եթէ տարակուսէր Արա, մեռելոյն անկենդան չրթունքը որ հանգեաւ ճակտին վրայ, կըրնային փարատել ամեն տարակուս: Հաւատաց Արա ու երգունըցաւ, որ պիտի փարաշէր այդ կնոջ ձեռքէն, մէկ մ'ալ պիտի չի նայէր երեսը, աւելի յանձն պիտի առնուր մեռելի, քան թէ սիրել գինքը միւսանգամ որ կը սպաննէր իր բարեկամը: Եւ ապա գետնափոր ճամբէն գարձաւ ի Նիվիդի գէթէ, իր բնակութիւնը. ուր իր հաւատարիմ՝ ծառային աշխուժութեամբ բը, արդէն պատրաստ էին ձիերն ու ձիաւորներն:

— Ինչպիսի՛ անուր եղեան: Սէ անգունըն ուրեմն ի բաց թքաւ ձգեց, ով շարագործը: Ողբ անդնդոց ամրեցան ձեզմէ ուրեմն: Ով անձն անգոյց, որ կը հաւատաւ բարւոյն, և զշարն կ'անգիտանաս կամ կ'արհամարհէ, և բարձրագոյն բաներ մտածած ատենդ, Թակարդ կը լարուի քեզի դէմ ի լուրթեան. զպիւր օձն կը սողայ ոտքիդ տակ ի խաւարի, և պիղծ լորձուներով կը պղծէ անքի՛ն պատմուճանք: Եւ չիմանա՛լ այս Թակարդն, չըզգա՛լ ձեր ներկայութեան զարդահոտութիւնը: Գու խոստովանեցար զայս, ով ձերունիդ. չես կրնար ասկէց ետքը պարապիլ ընդունայն յոյսերով. հազար մահուան արժանի ես: Եւ միթէ կ'ապաշաւես. արժանի ես արդեօք երկնից այդ ցօղոյն:

Այսպէս խօսեցաւ Շամիրամ բորբոքելով ի բարկութիւն, և բոցեր կ'եղային աշուշներէն:

— Ես կ'ատէի զքեզ. — պատասխանեց Սուստ առանց այլայլելու, — և դեռ կ'ատեմ. և եթէ ուղեմամ ալ սիրել, չեմ կրնար: Փու մեծութիւնդ, ով Շամիրամ, մշտնջենաւոր սպանալիք մ'է հայրենեացս ազատութեանը, որ երկրիս վրայ երեցած ժողովրդոց մէջ հնազանդն ու պայծառագոյն եղած է: Թնայամ ենք իրարու, Թե՛պէտ դու զօրաւոր և մենք տկար. ուրեմն պէտք էր որ զօրութեանդ հետ խորամանկութեամբ կռուէինք. բարի է ամենայն գէնք, բաւական որ վիրաւորէ զթնային: Ինչո՞ւ կը գանգատիս բարիքին դէմ, որ շնորհած է քեզի մասն առիւծու, և մեզ օձի: Մեր ուրիշ մէջ պիտի մեռնի խեղճա-

մահ Պոտլայ ցեղը, ու պիտի ջնջուի աշխարհէն վայրագ տրտանաց գոռոզ ազգը: Նախ Մարաց ազգը պիտի ըլլայ. ապա պիտի գան Ասորիք, Պարսք և այլք, որոնք գերագնացելով զտաւաղինսն, պիտի իշխեն փոփոխակի: Ասկէց պայծառագոյն երբէք կարգացած չէի զապագայս: Նուորուած եմ՝ ի մահ, ու կը մնայ ինձ յաւիտենական մոռացութիւն մը, խառնակեցող հոգիս Պարսկայի անստեղծ գոյացութեան հետ: Ընդունի նա իմ ապաշաւս, որովհետեւ ես ինքն խոստովանեցայ յանցանակ, որ յիշաւ ի անցաւ քան զչափն, վիրաւորելով ի մահ ազնուականանալոյ սիրտ մը: Տեսայ զինքը, այդ վեհանձն պատանին, առանձին, գնտնափորին անսաման արհաւիրաց, անժանօթ վտանգաց, զարհուրելի տեսիլներու, տխուր լուսոյ և մահուան ստուերին մէջ կորսուած, այլ անխառն, անայլալ և վեհ իրրեւ զԳրիշնա: Իրեն նման քաջ ու արի էր նաև իմ միածին որդիս Նախագահ, զոր զինուորներդ սպաննեցին ի Հնդկիս: Յաւոցս սաստկութեանն սիրելիս ասին զպատանին Արա: Զերտուչք սպաննել կ'ուզէր զինքը զգայագիրկ եղած ատենը, և կ'ընէր՝ թէ որ ես չարգելուի, կ'ընէր, որովհետեւ մեծ էր նախանձը. բայց կը փազընէր միանգամայն իր բազմաշխատ գործը, հրաժարելով հասարակաց յաղթութենէն: Նոյն օրէն ասեց զիս Զերտուչք, ինչպէս և ես զինքը. հարկն միայն և հաւասարաց շահն կը բռնէր երկուքինս: Ուրեմն ամենայն ինչ իմացար հիմա: Գիտնաս որ կորսուած ես. Նիսուաս կը թագաւորէ ու Զերտուչք կը յաղթանակէ. ինչ որ ալ ընես կամ փորձես, ընդատնայն է. կործանած է զաշէ, Մարք և արեւելեան մէկույ ազգերն պիտի բաժնուին քեզմէ: Մեստրիմ պիտի թօթափէ գերութեան լուծը: Մարտու ժողովուրդն, ծովաբանկ քաղաքներն և արեւմտեան կղզիներն պիտի ոտանան իրենց նախկին ազատութիւնը: Եւանձնայք հասան իրենց վախճանին. իսկ քեզի, ահնկէց թագուհիդ ազգաց, ուրիշ բան չի մնար: Երկայնիկ ես տակաւին, թէ որ թագաւորես պատանւոյն օրտին. զոր աննշան գերի մը, ծերունի մահապարտ մը կը չնորհէ քեզ: Կը սիրէ նա զքեզ, ի պատերազմին՝ զոր ճակատագիրն զրգռեց ձեր երկուքին մէջ, ընտրեց նա զպարտութիւն և զմահ: Կը սիրէ զքեզ, Կըսար նեւտահարել, բայց ձեռքը առաջ չի գնաց, և այրելն նաև ուրիշ ձեռք մը՝ որ նշան կ'առնուր: Կը սիրէ զքեզ, կը սիրէ միշտ: Ուզուի՞ր բոլոր վրիպակը. մի առ մի բացաւ արէ ամեն խաբէութիւնները՝ զորոնք Զեր-

տուչք մեքենայեց ի խաւարի, և կը տեսնաս որ ոտքդ կ'իյնայ զղջագնայ:

— Ի՛նչ. — գոչեց Շամիրամ. — զեռայտեան չես իրեն ամեն բան:

— Ոչ. — պատասխանեց Մուամատ. — չեմ համարձակիր:

— Բայց անշուշտ եմ որ պիտի յայտնես, — վրայ բերաւ թագուհին. — ըսիր արդէն որ խղճմտանաց խայթ մ'ունիս: Ի՛նչ, կը համարին որ աստուածդ ներէ քեզի, թէ որ չի խոնարհիս կորակոր անոր առջին զոր խաբեցիր, ու չի սերմանես ճշմարտութիւն, ուր սերմանեցիր ստուերին:

— Ի՛նչ, միթէ կը համարին, — կրկնեց Մուամատ անձկութեամբ, — որ քեզի զայի, թէ որ կարենայի սիրտ ընել յայտնելու իրեն ամեն բան: Իմ առաջին մտածութիւնս այն էր որ խոստովանեմ զամենայն, ապա ըմպեմ կաթիլ մը մահատիթ հեղուկէն ու մեռնիմ: Անգամ մը քիչ մնացեր էր որ պիտի գործադրէի այս մտածութիւնս, բայց սիրտ չըրի: Թոյնը կեանքս միայն կը բառնար բայց ոչ ամօթն ու նախատինք: Ասկէց զատ ժամանակն իսկ անցեր էր: Վրայ հասաւ պատերազմը, յորում վիրաւոր և անզգայ, ընկաւ նա գրեթէ օրհասաւ կան. և ես յուսահատած էի. մտածելով որ թագաւորութիւնը ու սրտին անդորրութիւնը կորսնցընել տալէս ետքը, պատճառ պիտի ըլլայի նաև բարբարոսական մահուանը, անարժան թագաւորի մը: Դա միշտ, կը մեռնիմ արգ. միսիթարեալ, ապանով որ կը սիրեն զիմքը: Դու որ անմեղդ ես, գու միայն կրնաս յայտնել իրեն ամեն ճշմարտութիւն. որուն ապացոյցն ըլլայ իմ մահս, իրեն ներողութեանք արժանի ըլլալէս ետքը:

— Դու պիտի յայտնես, — գոչեց թագուհին անտեղիտարի հաստատամտութեամբ. — Կ'երթաս անկողնոյն քով, ու կը խոստովանիս իրեն ամեն բան:

— Ոչ, — պատասխանեց Մուամատ տրբամութեամբ, — կեանքս նուիրելէն ետքը՝ ալ ուրիշ բան չես կրնար պահանջել:

— Քանի մը խօսք միայն, քանի մը խօսք, թագաւորդ իմ, կ'ըսես իրեն, եւ անձնեայք խաբեցին զքեզ. տեսար ուրուական մը մեղծ ստեղծեալ . . .

— Ոչ, չեմ կարող նայիլ երեսը, և խօսիլ այն կերպով . . . անկարելի է: Տես, խոնարհեցայ քեզի, քեզի որ չեմ սիրեր. . . Բայց զուկին ես, և կրնն մեղի համար տկար աւարած մըն է. . . Բայց մարդու մ'առջին . . . մարդու մը զոր կը սիրեմ. . . Ստուած,

Արտուած յաւիտեանական, ինչո՞ւ սիրտս կը տազնապի ու կը բարբախէ տակաւին: Կը յորժնէի որ մեռած ըլլայ սիրտս այն օրը յորում մեռաւ Նարազաւ: Բայց կ'ապրի գեռ ևս ու կը սիրէ. գտաւ հայրենի սէրն որուն վրայ թափելու իր վերջին կայծերը: Ինչո՞ւ, ինչպէս կ'ըլլայ այս բանն: Կան տունիկեր որ եթէ կոծղէն ալ կտրուելու ըլլան, շէն ուղեր մեռնիլ, այլ գեռ կ'արծրկեն տերէներ ու ծագիկներ: . .

— Միտք դիր, ծերունիդ, — գոչեց Շաւիրամ: — Գու թիչ առաջ բազաւորեցիր թէ ինչպիսի ահաւոր վտանգաց մէջ կրնայ թաւալիլ թագաւորութիւն մը. ցնցոցցիր այն անդունդն որուն մէջ գլորելու վրայ եմ: Բայց իմ ամենեւին փոյթն չէ: Գայ, ինչ որ պիտի գայ. ես այս միայն գիտեմ: Ե բաւա- կան է ինծի, որ ուր ալ հասնիմ, կրնամ գողացնել դեռ ևս իմ դաւադրեալ թշնամի- ներս: Ե մեռնելու ալ ըլլամ, այնպէս կը մեռնիմ որ աշխարհ յիշէ միշտ Շաւիրամայ՝ մահը: Գու վտագուցիր, դիտ բայց ոչ լքու- ցիր: Այս առաւօտ, ես իմ աչքովս Հայոց թագաւորը ցաւոց անկողնոյն մէջ տնանա- լէս ետքը, տոգոյն, ուժաթափ և օրհասա- կան, աղաչեցի զՍտաուածս և ուխտեցի տալու իմ ամեն ունեցածս այդ անդունդն անծին փրկութեանը համար: Միտք դիր: Ես յուռութ մ'ունէի, դրոշմեալ անիմանա- լի տառերով, զոր միշտ հետս կը կրէի ման- իութիւնէս: Համբաւ էր որ թագաւորու- թիւնս, մեծութիւնս, փառքս, բոլոր եր- կրիս մեծամեծաց վրայ տիրելս, մոգական զօրութեամբ կապուած ըլլան այդ ական հետ: Եւ սակայն, տես, այս առաւօտ վար նետեցի դայն, ջրոց անդունդին մէջ: Մի- ջոցը երկայն էր. և տեսայ որ յուռութն կտրեց ամբողջ միջոցը, և ոչ իսկ ինչպիսի ատենը գիղջ կամ ապաշաւ մը զգացի: Ի- մացիր ասկէց Հայ պատանաւոյն վրայ ունե- ցած սէրս: Կը համարին որ իր սիրտը առ իս ձգելու աստիճան ունենալէս ետքը, չի գիտնամ օգտուիլ անկէց: Ես խոնարհիմ ու կարմրեամ, որովհետեւ դու յանցաւորդ, մատնիչդ ու վատդ չես համարձակիր առ այն:

Մումատ որ անձկութեամբ միտ կը դնէր թագուհւոյն ըսածներուն, ծոնց գլուխը, ու պատասխան չի տուաւ:

— Դեռ միտք դիր. — շարունակեց Շաւիրամ քաղցրութեամբ: — Մեծ չարիք գործեցիր ինձի գէմ, որուն կին մը ու թա- գուհի մը չէր կրնար հանդուրժել: Սակայն ես կը ներեմ ու կը շնորհեմ քեզ կեանքդ, պլպլմանաւ որ գու պիտի խօսիս թագաւո- րին հետ ու բաղատրես ամեն բան: —

Մումատ գեռ կը լռէր:

— Այն ատեն կատարուի վրագ ինչ որ գու ինքն կը փնտռես: — յաւել Շաւիրամ գառնութեամբ, — այսինքն մատ- նութիս 'ի տանջանս: Կան զարհուրելի տան- ջանքներ, որոնք արիագունից անգամ մա- զերը տնկել կուտան սոսկումէն և քարերը կ'արտատունեն: Կան այդնմէ անօթներ, որուն մէջ կը դրուի մահապարտն: Անօթն կամաց կամաց կը տաքնայ, մարմինն կը սկրսի տոջօրիլ, օգը կը նուազի, և մէջը ե- զոդն կը գգայ խղզուիլ առանց մեռնելու: Կան ազգանքներ, որոնք պատառ սրտառ կը բզբքտեն մահապարտին մարմինը: Կան խթաններ, որ կը մխուրն եղնգան ու մար- մնոյն մէջ և աննդհատ կը տանջեն, հա- ռաչել տալով եղկելի մահապարտին ու փափաքել որ բաժնուի շուտով հոգին մարմնէն: Բայց մահը կ'ուշանայ և գոռո- զութիւնը յաղթուելով, կը խնդրէ վերջա- պէս գթութիւն: . . . Հուրք: — գոչեց Շաւի- րամ մօտենալով դրան, և հաւատարմի՜ծա- ռան մէկէն երեցաւ: — Գան բուկիններդ, մատնուի այս մարդն տանջանոց ձեռք. բայց նախ, — յաւել մէկէն, — տարուի Հայոց թագաւորին գիմաց, որպէս զի լուրին հօն իր բոլոր յանցանքները ու մատնութիւնները: —

Մումատ որ մինչև այն ատեն սնայալլ- կեցեր էր սպառնալեաց առջին, խուլ էր խոստամ և անվաս ահաւոր տանջանք նկարագրութեան, Շաւիրամայ այդ վեր- ջին խօսքին ազաղակ մ'արժեկեց, աղա- ղակ մը՝ որ վեր ցատկեցուց զթագուհին, ու ետ դարձուց զՀուրք: Ապա վազքի ա- րագութեամբ վազեց պատուհանը, և ըող- թայակապ բազկը օստեաւ քարէ գրան- թակալին վրայ:

— Թագուհիդ, ըսի քեզի, — գոչեց այն ատեն, — որ այս տանջանքս է միայն ուս- կից կը վախէ Մումատ: Կ'աղաւաղեմ ցաւե- րես ու կը քաւեմ յանցանքս: Ուր խորա- սուղաւ բախտապարզեւ յուռութք, խորա- սուգի և իմ կեանքս: Աստուած ընդունի հոգիս:

Այս բանով փակեց աչքը, ևս քաշուե- ցաւ ու նետուեցաւ գատարկութեան մէջ:

— Ա՛հ, աղատեցէք, աղատեցէք խեղ- ճը, — գոչեց թագուհին, վաղելով խնդի- նման թեւերը տարածած, հօն ուսկից անե- րեւութայցի էր Հնդկին:

Բայց ինչպէս ազատել Շաւիրամ երկըն- նալով պատուհանէն տեսաւ որ գեռ Սու- մատ գողալով կը գլորէր արագութեամբ գատարկութեան մէջ: Թոփեց յոնկարծ մարմինն, ջուրերն ցայտեցան չորս գին,

փրփրալով կարկաչեցին առ վայր մի, զարնուեցան յափուսն, հովտացան յանկուրծապան ճեղքուածէն, և վերջապէս ամփոփեցան նորէն:

Թագուհին կը նայէր մտադրութեամբ ջրոյն վրայ, կարծես բռնել ուզելով ձեռքէն օսահածն. այն ջրոյն վրայ՝ որ կլլեր էր նախ իր բախտը, և ապա իր վերջին յոյսը նոյն վայրկեան:

Անցաւ քանի մը վայրկեան և ընկզմանէն երևցաւ նորէն ջրոյն վրայ:

— Ահ, գուցէ կրնայ ազատիլ. — ըսաւ Շամիրամ:

— Ինչպէս, Թագուհիդ իմ, — վրայ բերաւ Հուրք. — ձեռքերը չլքիսցապէս ես:

Օրհնասականն ելլալով ջրոյն վրայ, կարծես վերուց աչքերը դէպ 'ի Շամիրամ, վերջին ողջոյն մը տալու ու խնդրելու ներումն: Ապա ընկզմեցաւ նորէն և այլ չի տեսնուեցաւ, ալիքներն փակուեցան վրան իբրեւ գիրնզմական քար մը ու հարթեցան, փայլելով արեգական: ճտաղալայից տակ:

ԳԼՈՒԽ Ի

ՎԼԵԺՆԻՂՐՈՒԹԻՒՆ

Վեց օր անցոր էր քանի որ Սումառ Հաւորդեբ էր թագուհւոյն այդ ծանր լուրերը, և յայտներ ամեն զաղտնիք, և բարեւական բանակին գլխաւոր մասը յառաջը էր բաւական դէպ 'ի Բաբելոն:

Կը փութային գունդերն ու կը յառաջէին ճեպով: Բայց եղանակը խոր ամառ ըլլալուն, գիշեր ատեն միայն էր քալելին երկնից լուսով, և արագ կը կտրէին ճամբան: Արշալուսէն քանի մը ժամ ետքը կը գաղբէին, և ապա արեգական մոնելէն ետքը նորէն ճամբայ կ'ելլային: Իսկ վեցերորդ օրուրէն ետքը, երբ բանակն արդէն անցեր էր Նաւիթի աշխարհը, սկսան նաև օրուան քէջ քանի մը ժամ քալել կ'աճապարէր Շամիրամ ու կը փութար մէկէն կտրելու ճամբան:

Այս այսչափ անապարանաց ատեն չի մտցաւ նա պատերազմի օրէնքը ու արուեստը, յորում արծանապէս մեծ անուն հասնէր էր: Երբ գունդերը խառնէին մօտ հասան, բոսճեց գլխաւոր բանակէն յիսուն հազար մարդ, ու զորկեց յառաջոյ Եփրատայ հովտէն. առաջնորդ կարգելով զՓաղէկ, փորձ զօրականը և իր հաւատարմիւր զօր տտրին աստիճանէ բարձրացուցեր էր զինուորութեան առաջին աստիճանը:

Այդ յիսուն հազարը գլխաւոր բանակին յառաջապահն էր. որուն կը հրամայէր պատերազմափորձ Թագուհին, և որ առաջնոյն ետեւէն պիտի երթար երկու օրուան ճամբայ հեռաւորութեամբ: Այսպէս զուրցուի էր և այսպէս հաւատացեր զինուորներն, Բայց Փաղէկ արդէ գիտէր որ ինքը միայն պիտի ըլլար նոյն ճամբոյն վրայ. ուստի կ'իջնար արագութեամբ դէպ 'ի Բալիք և Կարուր, այլ միշտ զգուշութեամբ: Իսկ Թագուհին իր բազմաթիւ բանակով շեղելով դէպ 'ի ձախ, կ'երթար Տիգրիսի հովտաձորը, Լալուա լեռանց թիկունքը, յառաջելով տնակողման գետափէն:

Ինչ էր արդեօք նպատակը:

Յայտնի էր ու տարակուսելու բան չկար որ Բաբելոնի ապստամբները քանակ մը գումարներ էին նոյն օրերը: Արշափ դէնք շարժելու կարող մարդ կար քաղցին ու բռնոր Սեննարայ երկրին մէջ, պէտք էր որ ամենքն ալ զինուէին կամայ աւ համայ, Եւ գուցէ ուրիշ կողմերէն ալ դեռ օգնութեան կը սպասէին: Շամիրամ ինչպիսիք ընդ երկայնութիւն Եփրատայ, ինչպէս բնական էր որ ընէր, ապստամբներն Սիպարայ քով միայն կրնային դէմ դնել իրեն, ուր օգտուելով անդունդ գիրբէն, արդէն ամբարացեր էին պաշտպանութեան ամեն միջոցներով: Հօն ուրեմն, հօն մօտերը պիտի ըլլար բաղաւաճ. ուր թէ որ յարթութիւն ապստամբ, պիտի ապաւինէին 'ի Բաբելոն: Եւ եթէ փակուէին յարձակող բանակի մ'առջին Բաբելոնի դռները, շատ զօրաւորն ու գրեթէ անկարելի կ'ըլլար ներս մըտնալը: Այս կերպ կը մտածէին տպաւորները:

Արքասից մեծաշէն քաղաքը պատած ու ամրացած էր շուրջանակի հաստատուն պարսպով ու խորունկ փոսերով: Շամիրամ գիտէր այս բանն, վասն զի ինքը չինել տուեր էր ու անառիկ կը համարուէր: Կարեւր էր արդեօք սովով բռնադատելը Այլ շտեմարանք լի էին գրեթէ տարուան մը պաշարով, և առաջին ու երկրորդ պատուարին մէջ այնչափ միջոց կար՝ որ կըրնար երկրորդ տարուան համար ալ պաշար մատակարարել:

Այս ամեն բաները կ'ընելով Թագուհին սրամիտ խորհրդով, հաշուեր էր նաև այն օրերը զոր թշնամին կրնար ապահով համարիլ: Շամիրամ, կը մտածէին թշնամիք, Տանա ամսոյն երկոտասաներորդ օրէն առաջ չէր կրնար իմանալ ապստամբութեան լուրը. առանց հաշուելու այն ժամանակի կորուստն, զոր կրնային ունենալ պատգամաւորք: Եւ համարելով ևս որ կարենար

մէկէն մեկնելու Հայաստանէն (որ դժուարին էր, վասն զի պատերազմի պարտադարձն շատ են ու գանազան), չէր կրնար սկսեալն շուտով ամփոփել բանակը ու ճամբայ ելլալ, և հասնիլ Սենսարայ դաշտը Ուլուլու ամսէն առաջ։ Սյսպէս ուրեմն կը մտածէին ապստամբն ու կը մխիթարուէին, հաշուելով որ Շամիրամ եթէ ամենայն հարգութեամբ իսկ շարժէր և լաճէրնու քանի մ'օր ճամբէն, իրենք ամրանալով Սենսարայ մօտերը, կրնային արգելել զինքը։

Այլ ընդհանառակն ապստամբութեան լուրը իմացաւ թագուհին Տանա ամսոյն տասներորդ օրը. և ժողովելով մէկէն բանակը, տասներկէրորդ օրը արդէն անցեր էր Նախիր աշխարհը, ու Կ'աճապարէր գէձի Ի Բարեղոնի դաշտավայրը. ոչ Եփրատայ այլ Տիգրիսի հովտածորէն, զրկելով գժաղէկ միւս կողմէն։

Երազօրէն ու գրեթէ կայծակնօրէն Կ'աշաւէր Շամիրամ, եթէ օրէն է մարդկանց շարժմունքը համեմատել իրկից գօրուութեանց, Հաւասարի քայլելուն երազ էր նաև միտքը։ Ամենէին չէր սպասեր անոնց որոնք չէին կրնար տոկալ ճամբուն երկայնութեանը, այլ ետ կը ձգէր, ջննալով ինքը առեւի կարիճ զինուորներով հասնելու մօտաւոր գեղ մը կամ քաղաք մը։

Այսպէս Կ'ընէր, թէ և զինուորացը մէջէն շատերը օրերով ճամբայ ետ կը մնային։ Միտքը զրեւր էր Թագուհին Տանա ամսոյն քաններորդ օրը ընտրելագոյն զինուորներովը հասնելու իր մայրաքաղաքը, առանց արգիլուելու Ի Քշամմայ, պարտելով քաղքին ետէն, ուր անտարակոյս մեծ զօրութիւն մը պիտի չունենային ապրտամբը։

Թագաւորական գիրին, պատանին Արա կը հետեւէր այդ անթիւ փաղտեղաց գահաւորակի մը վրայ, զոր կը ձգէին ուղտերն, որոց հանդարտ. քալումաճըր ամենէին նեղութիւն չէր տար փրկաւորելոյն։ Ելնկերէին իրեն Բրտու աղեղնաւորներն, վասն զի իրաւացի էր որ այսպիսի պատիւ մ'իրենք ունենային, որ փրկաւորեն ու գերեն էին Հայոց Թագաւորը։ Սակայն Հուրք անբաժան պատանւոյն քօլն էր միշտ, որուն ետէն կուգային նաև թագուհւոյն երեքհարիւր նիզակաւորները։

Արա կողմէն Փաղէկ չարուանկելով ճամբան Եփրատայ երկայնութեամբ, հասնէր տասներութերորդ օրը Սիսարայ աշտարակաց գիմաց, ուր կենալով, զրկեր էր աղեղնաւորաց գունդ մը լրտեսելու երկիրը։ Երբ լսեց որ առանց ամրութեան է, և թէ յաջորդ գիշերը պիտի հասնէր հօն ապստամբ

ուց զօրաւոր գունդ մը, յառաջեց մէկէն իր բանակովը, վասն զի մեծ բախտ կը համարէր տիրել այնպիսի զօրաւոր զրից առանց արկնհեղութեան, և ձեռք բերել առատ պաշար և ամեն տեսակ պատերազմի զործի։

Հասաւ հօն, և երբ գունդերն կը զետեղուէին ու կը կարգաւորուէին բարձր ու հարթ կողմեր պարսպաց հարաւակողմը, Փաղէկ պատգամաւոր զրկեց առ Կինուաս յանուն Թագուհւոյն։ Այլ անտարակուսելի էր ապստամբութիւնը։ Սիսարայ ժողովուրդը լսեր էր յայտնապէս։

— Բարեւնի և բոլոր Սենսարայ երկրին կը թագաւորէ. հիմա Կինուաս։ Փերմապետն, փոխանորդ գերագոյն Կից երկրի վրայ, Թագաւոր պսակկց զինքը Բեւայ մեհնէին մէջ։ Շամիրամ, իբրև Քշամի Գիրրատ Արքատայ ժողովրդեան, որուն որդիքը յիմարութեամբ ջարդելու տարաւ Հայաստանի լեռանց մէջ, ընկաւ Թագաւորական իշխանութիւնէ և գահաւարդ նշտուեցաւ Եփրատայ մէջ այն դիականց հետ որ միւսան իր պատճառաւ։

Բաներն այս վիճակի մէջ ըլլալով, աղէկ կը գուշակէր որ պատգամաւորաց երթը բոլորովին անօգուտ պիտի ըլլար և պիտի չի ծառայէր փոխել տալու ապստամբաց միտքը։ Մանաւանդ թէ կը կասկածէր որ և ոչ իսկ արքունիքը կարենան հասնիլ, և գուցէ և ոչ իսկ քաղքին գտնէն ներս ընդունուին։ Բայց այս կերպով գէթ Կ'իմացրէր ապստամբաց որ մօտ էր Թագուհին, և կը հասնէր իր նպատակին. արգիլելով զիրենք Սիսարայ վրայ քալելն, որով ժամանակ կ'ունենար զօրացընելու իր բանակը, և նորանոր տեղեկութիւններ ստանալու վերջին անցից վրայ և իմանալու ապստամբաց ոյժը ու թիւը։

Թագաւորութեամբ անցաւ բոլոր գիշերը, բայց արշալուստոյն ապստամբաց բանակը զեղաւ ու տարածուեցաւ Սիսարայ աշտարակաց առջև։ Թէպէտ շատ բարեկարգ ու զինեալ չէր երևնար, սակայն յարձեղելու կը պատրաստուէր։

Այսպէս էր Զերտուչի Խորախորհուրդ ու արամիտ իշխանին հրամանը, վասն զի կը մտածէր որ Թագուհին ետև մնացած էր հանդերձ իր ամենայն արագութեամբ, արգիլուելով նոյն իսկ իր զինուորաց անհամար բազմութիւնէն։ Սյսպէս միայն կրցաւ ընել, կ'ըսէր մտքէն, որ յառաջ մղեց իր պատրաստ ու աշխոյժ գունդերը Փաղէկայ հրամանին տակ. որոնք անուշտ հագիւ կը հասնին յիսուն հազարի, և աւելի պիտի չըլլան, վասն զի այսպէս լուր բերին

Արարարայէն փախչողներն, որոնք չին կրնար խաբուած ըլլալ, Բարձակինք ուրեմն վրանին ունեցած զօրքով, և ջանանք յաղթելու զատ զատ, մինչև որ օգնութեան հասնին իրարու:

Իրաւցնէ կը զղար Զերտուլչ մեծապէս քաղաքը առջի օրութենէ քառաւ չի տարուն վրայ, զոր կարող էր ընկ ռինչ զօրքով: Իսայ ինչպէս կընար երեակայել Շամիրամայ այդ աստիճան արագութիւնը: Ասկէց և ինչպէս իմացեր էր նա Բարեկոնի ծանր գէպերը սուրհանդակաց լուր տալէն շատ օր առաջ:

Այսչափին յայտնի էր որ Շամիրամ Հայաստան եղած ատեն առեր էր պատսամբութեան լուրը: Բայց ինչ կերպով մինչ Զերտուլչ քանի մը ժամ առաջ դեռ նոր իմացեր էր Փաղեկայ սնակածը պատգամաւորներէն Հայոցձորոյ լիուի յաղթութիւնը, Զերտուլչ բնաւ չէր կասկածեր Սուամտին վրայ, որ գուցէ մեռեր էր, կ'ըսէր, Բանալով Հասնելու Հայկական բանակն Ռեմ, որովհետեւ երկուց, Հայկական ու բարեկական բանակոց մէկէն իրարու հետ զարնուիլը կը ցուցնէր յայտնապէս թէ ծերունի Հնդկին չէր յաջողեր հասնելու Արայի քով և Համուրելու գիւրը չընդունելու պատերազմ: Դեռ քանի մ'օրէն պիտի իմանար ինքը Սուամտին բռնուիլը զէն 'ի ձեռին Արայի Հետ, և ինքնակամ մահը վանայ լինի մէջ անտարակոյտ աշատելու համար այն տանջանքէն առ որ պիտի գտապարտէր գիւրը Շամիրամ, և սաստիկ վախէն որ ցուն հանել տայ իրեն սրտին գաղտնիքը:

Ինչ որ էր Շամիրամայ այդ անկարծելի արագութեան պատճառը, ալ անցելոյն վրայ մտածելու ժամն անցեր էր. պէտք էր չուտով զարնել ու վանել թագուհւոյն յառաջապահ բանակը: Բարձակեցան ապաստամբք. բայց նոյն և հետեւեալ օրը բոլոր ջանքերինն ընդունայն եղաւ: Այ մէկ կողմէ և ոչ միւսը տեղի տուաւ: Փաղէկ շատ չէր հնուանար պարսպաց քովէն, վախնալով որ չըլլայ թէ պաշարուի 'ի թիկանց: Իր ոյժը պատերազմափորձ գինուորաց վրայ էր, իսկ ապաստամբաց թագմութեան: Ինքը շահուոր կը համարէր մնալ հոն, նոյնպէս և ապաստամբք հաւասարակոյտ շահուոր կը տեսնային փակելու գիւրը 'ի ներքս, ուր թէ որ ուզենար Շամիրամ, կրնային տանել սովով: Իսկ թէ որ լսէին որ թագուհւոյն գլխահոր բանակը կը մօտենայ, կ'ապաւնէին մէկէն 'ի Բաղելոն, սպառնալով հոն Մարաց ու Պարսից, որ արդէն անցնէ-

լու վրայ պիտի ըլլային Ելումայ լեռները, և Շամիրամայ բանակին խառնակութեանը, յորում կային երկու ապաստամբ ազգերէն Հազարաւոր մարդիկ:

Փաղեկայ միճակը ու դիրքը թէպէտ յաջող էր վաստկելու պատերազմը, բայց ուրիշ կողմանէ անյաջող: Այն հին ու աշտական քաղքին մէջ զոր գրաւեր էր, կը խօսուէր թէ Հայոցձորոյ յաղթութիւնն շատ արիւն ամեր էր Բարեկացոց: Քանի մ'օրէ 'ի վեր Եփրատ գետն ուրիշ բան չէր թափեր 'ի ծով: Բայց եթէ դիակն, Սենատայ ազգաց աչքին առջև: Ասկէց զատ իր գինուորներն ու հայրենիք դարձողներն կը պատմէին յայտնապէս կրած կորուստնին և մանաւանդ նոյնական բիւրուս բնաջինջ ըլլալը, ուսկից հագիւ քանի մը հարիւր հոգի ապրեր էր: Սիպարայ որմնց մէջ մեծ տրտունի կար թագուհւոյն դէմ, դեռ հագիւ լինեցած ու նոր սկըսելիք պատերազմին համար: Վերջապէս ս'վ էր Շամիրամ, եթէ ոչ օտարազգի մը, կ'ըսէին, և բարեբախտ իբրև թագուհի բայց ոչ իմաստուն: Մինչդեռ Նինուա Նեքքովից ցնդէն էր, և ինքն էր կանուխ կամ անազան օրինաւոր թագաւորն: Ուրեմն լաւագոյն է ճանչնալ գիւրը այժմէն իբրև թագաւոր:

Այսխօսքերն ու պաշարոյ թիւքութիւնն կը տխրեցնէին ու կը բարկացնէին զամենքը: Այ կարելի էր հնազանդեցընել գիւրերը: Բարեբախտաբար, կը մտածէր Փաղէկ, թագուհին շատ հեռու պիտի չըլլայ Բարելոնէն, մանաւանդ թէ Սիպարայ մօտ երկու օրուան պատերազմը, շատ դուրացուցած պիտի ըլլան ճամբան:

Իրաւ էր ըրած գուշակութիւնը: Այն գիւրը յորում երկրորդ անգամ կը յարձրկէին ապստամբք Սիպարայ վրայ, թագուհին գրեթէ հարիւր հազար զօրքով կը հասնէր Բարեկոնի առջև, այն դրանց մէկուն քով որ կը նայի յարեւել: Բանակը բոլոր արտօրելից մէջ կարգաւորելէն ետքը, ուր կ'աճէր ցորեանն յերկրորդ հունձս, փակեց գիւղից մուտքը պահապան գնդով, որպէս զի չկարենայ մէկը լուր տանիլ մուտքը բացառել, և ինքը հեծելոց գումարաակով մը յառաջեց ընդ երկայնութիւն խորի Հիզայ առեւակին՝ լրտեսելու ու հետազօտելու համար գետինը:

Այն գեղեցիկ աստղը կը փայլէր հաստատութեան կապուտակ կամարին վրայ՝ լուսաւորելով չըջակայ գաշտամայրը ու հասարակաց ճամբան որ կը տանէր դէպ 'ի քաղքին մէկ գուռը: Եւ երբ Շամիրամ գգուլութիւնով կը յառաջիկ արտօրելից մէջնէն, քովքնափ թողլով հասարակաց ճամբ

բան՝ առանց կորսնցընելու աչքէն, լսեց Հեռուէն ձիաւորաց կանոնաւոր ոտնաձայն մը՝ որ կը սաստկանար: Այն ատեն կեցուց մէկէն իր հեծելոց գունդը, և անձայն ու սրտատրոփ ուշ կը գնէին ձայնին որ կը մօտենար:

Շամիրամ դարձաւ հեծելազօրուն նայելու որ արդեօք բաւականապէս ծածկուած էին թշնամոյն աչքէն: Ասոնք շուրջալից արտի մ'ետեւ էին, լայնատեւրեւ ու գեղեցկուղէշ, արգասիք հողոյն արգաւանդու թեանը: Բայց Թագուհին այնչափով գոհ չըլլալով՝ հրամայեց որ ամենքն ալ իջնան ձիէն, և մէկ ոտքով միայն կենան վրան, մէկ ձեռքով ալ բռնելով ձիոց բաշէն:

Այսպէս բոլորովին ծածկուած կը դիտէին թշնամոյն հեծելազօրը, որ հասան քիչ տեսնէն այն ճամբէն զոր կը տեսնաւ յին, և անցան արագութեամբ: Վեց հոգի էին ձիաւորք, և զգեստնէն, որչափ կարելի էր որդով լուսնի լուսով քովքնաի, կ'երևային Մարը, Գուցէ լրտես էին կամ Թղթատարք:

Շամիրամ թողուց որ յառաջն. վասն զի կէս մղոն հեռաւորութեամբ բանակեր էր իր զօրը, ուստի 'ի հարկէ գերի պիտի իյնային:

Անցնելէն ետքը հրամայեց Թագուհին իր զօրացը որ աշտանակեն, և դիմեն աւմենքը հասարակաց ճամբուն վրոյ Մարաց ետեւէն: Ասոնք լսելով ետեւէն անակնկալ ոտնաձայնը, և կարծելով որ ուրիշ հեծելազօրաց գունդ մ'ըլլայ որ քաղբէն կ'ելլար, գիրկնք ետ կանչելու կամ ուրիշ կարևոր բանի համար, կենցան մէկէն: Առանց ժամանակ ունենալու թակարդի մէջ բռնուած ըլլալին հասկընալու կամ իմանալու, արդէն պայտրուած էին ողինքի, վասն զի նոյն տեղը և նոյն վայրկենին այնպէս պիտի երևնային իրենց Շամիրամայ հեծեալները, զորոնք հեռու կը կարծէին և Եփրատայ ճամբուն վըայ:

Տուրավար իրենց գլխաւորը տարուեցաւ մէկէն Թագուհւոյն դիմաց, Դողաց նա երբ տեսաւ զԹագուհին, և հարցունով պատմեց մանրամասն ինչ որ կարեւոր էր: Տուրավար Զերտուչի մարդն ըլլալով, գիտէր իր ճակատագիրը, թէ որ խոնարհութեամբ ու կարեւոր տեղեկութեամբ չի չայցէր Շամիրամայ զթուրիւնը:

Թագուհին լսեց Տուրավարն որ փաղէկ երկու օրուէն 'ի վեր արութեամբ դէմ կը կենար ապստամբաց Ալպարայ բարձանց վրայ, ուր կը համարէր Զերտուչի թէ հասնի ինքը մնացած բանակովը: Սակայն մի և նոյն իրիկունը, երկու լրտեսք դառ-

նալով Բուրատէն, Էփրատայ վրայ Ալպարայէն օր մը հեռու, լուր բերեր էին թէ ամենահին նշան չկար Շամիրամայ հասնելուն: Այս բանն աւելի ևս հաստատել տուեր էր զԶերտուչի իր կարծեացը վրայ, թէ Թագուհին լսելուն պէս Բաքեղոնի ապստամբութիւնը քաղաւ կրցեր էր զրկել մէկէն զՓաղէկ, և թէ ինքը իր բոլոր բանակովը դեռ քանի մ'օր հեռու պիտի ըլլար:

Սակայն, կը յաւելուր Տուրավար, որ Ղիսնուս և իր հաւատարիմ պաշտօնեայն կը բնակին արևմտեան ափան պաշտար, աւելի ևս պատրաստ ըլլալու 'ի պաշտպանութիւն, Գրիթէ երկու հարիւր հազարի չափ բանակ մ'ունին, թէ և մեծաւ մասամբ յանկիրթ և յանիրոճ զինուորաց բաղկացեալ: Կը սպասեն զօրաւոր օգնականութեան մը 'ի Մարաց և յեղամացոց, զորոնք կանխատեսն Զերտուչի կողմէ երարդէն 'ի դէն ապստամբութեան ու Ղիսնուսայ Թագաւոր օժուելուն նախընթաց օրը: Ինքն Տուրավար կ'երթար Լիւրիշ Հիգալայ ճամբան, տեսնալու որ հասնելու վրայ են արդեօք, և փութացընելու մուտքերին քաղաք: Իսկ զէնք ու պալար ամենեւին չի պակսիր 'ի Բաքեղոն, ինչպէս գիտէ և Թագուհիդ:

Լսելով Շամիրամ այս ամեն բաները, երբ լընցուց Տուրավար, ըսաւ.

— Քու կենեքդ խօսելէդ կախուած է: Ինչ նշանով կը ճանչնան հիմա զիրար զըրան պահապանները:

— Յանուն Անահայ. — պատասխանեց մէկէն անհաւատարիմ Մարն:

— Ինչ կը նշանակէ այդ. — հարցուց Թագուհին զարմացմամբ:

— Թագաւորն. — յաւել Տուրավար, — քու որդիդ, այսպէս կ'անուանէ իր սիրելին:

— Յարուցեալը. — գոչեց Շամիրամ:

— Այո, Թագուհիդ ամենազօր:

— Յանուն Գիդ. միթէ ճշմարիտ չէ՞ այս բանն, — շարունակեց Թագուհին դառն ծաղրաբանութեամբ:

Տուրավար ծռեց գլուխը ամօթալից:

— Շատ լաւ, — յաւել Թագուհին, առանց սպասելու պատասխանուոյ. — Մտիք մեր բանակը, բայց վայ քեզի թէ որ սուտ են ըսածներդ:

Քանի մը վայրկենէն նշան տրուեցաւ բանակին որ շարժի ու մօտենայ դրանց: Թագուհին իր ձիաւորաց գումարտակովը զօրացը առջէն կ'երթար:

Հասան քիչ ատենէն պարսպաց տակ: Կամուրջը վերցուեր էր դրան առջէն:

բայց ձիոց ոտնաձայնէն պտճապաններն երևցան մէկէն ու հարցուցին.

— Ո՛վ էք և որուն անուամբ կուգաք: — Անուանայ զինուորներն ենք. — պատասխանեցին մէկէն. — Հիւսիսային դռնէն ելանք ու ներս կը մտնենք ասիւնց, և կուգանք յանուն Անահտայ: Շուտ ըրէք, մեզի հետ են Մարք:

Մէկէն վար իջաւ կամուրջը: Շամիրամ տմենէն առաջ մզից իր ձին նստեց ընդարձակ տախտակամաձին վրայէն:

— Հասա՛ն Մարաց բանակը. — գոչեցին պաշտպանք միաբերան: — Տեսանողն Նեբու կը հսկէ մեր վրայ:

— Նոյն ինքն է նա, մատնիչք, որ հասաւ թափելու վրանիդ իր բարկութիւնը. — գոչեց Շամիրամ, շարժելով բազմութեան մէջ իր երկաթէ գաւառանը: — Յանուն Անահտայ կը պահպանէիք դռները... յանուն Շամիրամայ անձնատուր եղէք, ապա թէ ո՞չ մտնիք ամենքդ ալ շարաշար մահաւոր:

— Թագուհի՛ն. այո՛, թագուհի՛ն է. — կրկնեցին ամենքը ահաբեկ, և հօս հօն փախչելով կը փնային աղաւթի հարուածէն: — Ո՛վ կրնար կարծել այս բանս: Վայ մեզի. խաբեցին զմեզ քրմերն: Ուրեմն Աստուածք Նինուասայ հետ չէին:

Մէկէն սրոյ տակ սպանուեցաւ փախըստական ամբոխը: Հնուս եղողներն տեսնալով որ օտանակոխ պիտի ըլլային երկվարաց, ծունր կը դնէին, ներումն կը պաշտօնէին ու կ'ազատէին մահուանէ: Այս ոք կրցաւ հասնիլ քաղաքին մինչև ներքին պատուարը, այս ահաւոր գիպաց լուրը տանելու: Հօն ամենէն առաջ հասնողն յանդուգն թագուհին եղաւ. որուն բանակը քաջաբերուելով անակնկալ յաջողութեանէ, կ'անցնէր կամուրջը, կը մտնար գոնէն, ու կը տարածուէր զանազան ուղղութեամբ Նիվիդգի բելայ և Իմիուր բելայ մեծատարած միջոցին մէջ:

Այս պատերազմի պէտք կար հօս և ոչ արկնահեղութեան. ազատ ու համարձակ էր ճամբան ապստամբաց ահաբեկեալ զօրացը մէջէն. Նիվիդգի բելայ պատուարին մէջ եղած ժխտքն ու խառնակութիւնն անբախտորելի էր: Առաջինքն տեսնալով սեւազայն գունդերը ճանապարհաց ծայրէն որ կ'արշաւէին քաղաքին վրայ, սպառնալիցք իբրեւ անդնդային հողառց ընդէն մը, կը ցրուէին մէկէն երկրորդական ճամբաները. ոմանք ապաւինելով իրենց տունէն, և այլք փախչելով առանց զիտնալու ուր, մերձուար վտանգէն ազատի միայն փնայով, և բարձրագոյ ազադակաւ կը խուովէին ամ.

բողջ քաղաքը: Շամիրամ, հօս է Շամիրամ 'ի վրէժնեղութիւն: Ահա չորից լեզուաց ժողովրդեան, որուն վրայ կ'իջնայ իր թագաւորական ցասումը:

Ամենատիուր ծայրը Շամիրամայ հասնելէն առաջ տարածուեցաւ ամեն կողմ: Որոնք որ ժամանակ ու միջոց ունէին, կը փախչէին դէպ 'ի իշխատ. զօրաւոր ու ամրաշէն կամուրջը կը ճռնէր այդ կոշակած ժողովրդեան ծանրութեան տակ, որ կը փութար պակտողման զետափը: Արք և կանաչ, ծեր և տղայք, ինչպէս որ ահաւոր լուրն գտաւ զիրենք ու մզից երկվիշի, կը փախչէին կիսամերկ ու հերարձակ:

Շամիրամ ամենեւին ուշ չէր դնէր փախըստականաց. իր զլխաւոր նպատակն արքունեաց տիրելն էր: Զօրականք կը բռնաբարէին զգուռք, յանուանէ կը կանչէին, ու կը յորդորէին զպահապանսն 'ի հնազանդութիւն: Իրենց թագուհին է, Շամիրամն է որ կը բաղիւնէր, ո՞վ անկէց ետքը հաւատարիմ կը մնար ապստամբի մը, որ արեւը դեռ միջօրէն չի հասած պիտի կախուէր պարսպէն:

Արշալուստյն՝ արդէն Շամիրամ տիրեք էր արքունեաց, ուր պիտի գտնար զէնք, զանձ և ապաշովութիւն: Միւս գետափէն ապստամբ կրակ կուտային կամուրջին զօրաց մուտքը խափանելու համար: Բայց ինչ օգուտ. թագուհին քանի մը ժամուան մէջ տիրեք էր քաջութեամբ Բաբելոնի բռնոր արևելեան կողման:

— Շնորհակալութիւն ձեզ, ո՞վ Գիթ, — կ'ըսէր Շամիրամ, — ձեր բազուկը դեռ կը հսկէ վրաս, ես դեռ Աքքատից թագուհին եմ:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ

Նիսրոքայ ձեռքը

Բախտն որ կարծես թողեր էր ՂԵՄՈՒՐԱՄ, նորէն կը ծիծաղէր իրեն. Թագուհին կը վերականգնէր իր կործանմանէն փառաւորագոյն ու զօրաւորագոյն: Բայց արդեօք պիտի չարունակէր բախտն իր այս շնորհքը: Մերձաւոր պատահաբք պիտի տան ասոր պատասխանը:

Շամիրամ իր յանգնութեամբը ու զիպաց յաջողութեամբը կրցնէր էր մտնալ Բաբելոն ու տիրել մինչև ձախակողմեան զետափը: Երազոտն պատգամաւոր չարժեք էին գծադէկ 'ի Սիպարայ, և երբ նա կը բաղիւնէր աշակողմեան զետափան գոնէնը՝ կուրելով ապստամբաց բանակին գլը:

խաւոր մասին դէմ, թագուհին նաւակնե-
րով ու լաստերով կը փորձէր անցնելու
զգետը, և վերջապէս եր յաջողէր հաստա-
տել հօն կամուրջ մը նետից անձրեւոյ տակ:
Նինուաս ու Չերտուշչ քոլոր իրենց
մարգիկներովը կ'առանձնանան 'ի Պարսի-
քա քահանայական թաղաքը. որ միացած
էր Բաբելոնի հետ արտաքին պարսպով և
զօրաւոր էր ներքուստ ու արտաքուստ, և
կրնար ամիսներով գիմանալ յարձակման:
Հօն, Բաբելոնի ու աշխարհիս փառաւո-
րագոյն ու չքեղագոյն մեհնինն ստուերին
տակ, խորհուրտեալ Չերտուշչի անընդ-
հատ քաջալերութիւններէն, զգուհալ 'ի
քահանայից և վառեալ Անահայ սիրով,
կը հանգչէր ապստամբ պատանին, ար-
համարհելով կամ չըմբռնելով յանցանա-
ցը ծանրութիւնը: Բայց միթէ թագաւոր
չէր ինքը, Նինուասայ միակ որդին չէր, և
Ներքովթայ ցեղին վերջին շառաւիղը չէր:
Միթէ չօծին զինքը երկրիս եօթն լուսոց
նուիրակին պաշտօնեայքը: Միթէ Բելայ
պատգամն չի հրատարակեց առաջի երկնի
ու երկրի Շամիրամայ յանցաւորութիւնը:
Եւ վերջապէս Բաբելոնի գերագոյն աւ-
տուածնեան կամակից չէին Չերտուշչի
աստուածոց հետ: Երբէք եղած չէր հախա-
ռակ աստուածութեանց մէջ այն աստիճան
միութիւն:

Բակորիոյ նենգամիտ իշխանն ընա-
յայտնած չէր իր հաւատարմ. յրկար ատենէ
'ի վեր սովոր էր ըսել իր աշակերտին, Նի-
նուասայ, որ Ահուրամագայ թագաւորու-
թիւնը ազգայն աւետելու ժամանակն տա-
կաւին հասած չէ. զերազոյն վարդապե-
տութիւն մ'է այս իմաստնոց համար միայն,
և ռամիկը թողոյն է իր անհէթեթ կոա-
պաշտութեանը մէջ: Բաբելոնի աստուածք
նշան մը չէին տուած իրենց զօրութեանը
մինչդեռ Ահուրայ զօրաւոր չունէն վերըն-
ծայեր էր Նինուասայ իր սիրելին: Տեսեր
էր զինքը, հօն իր Հղիկին մէջ յարմանենիս
Գոմերայ, տարածեալ մահուան անկող-
նոյն վրայ ցրտացեալ մարմնով. վայրա-
պար լացեր էր վրան զառն արտասուօք:
Վայրապար հրաշագործութիւն մը խնդրեր
իր աստուածներէն: Բայց րնգհակառակն
Բաբելոնի գետնափորոց մէջ, ուր ճմա-
րիտն աստուած կը ծածկէր տակաւին իր ա-
մենաջինջ պաշտօնը, ինքն իսկ իր ակննջը...
մը լսեր էր Մագդայի քերթէն Անահայ մա-
հուան պատճառը, զի թէ անգործ գատար.
կութեան մէջ պիտի հեղգանան, ծնունդք
թագաւորաց: Կնոջ սէրն ու զգուհներն
քաջաց միայն վարձատրութիւն է, որոնք
հաւատարմութեամբ կը հեռան իր երկնային

խորատոց: Այ սփոթութիւն և ոչ հանգիստ
ուղւոյն կէտը. այլ նուիրակն գործոց կա-
տարմանէն և ուղւոյն ծայրը հասնելէն ետ-
քը: Սակայն իրեն համար գիւրին էր ար-
ժանաւորիլ արդ վարձատրութեանց՝ Չեր-
տուշչի միջնորդութեամբը, որովհետեւ
հարկ չկար փորձոյ՝ անոր որ թագաւորա-
կան զաւազան պիտի կրէր և առաջնորդէր
ժողովրդացը: Հաւանի ուրեմն Բաբելոնի
գանգատանաց, որ զայրացած է յիմար ու
վտանգաւոր պատերազմին ու քուչական
ցեղին սպառնացած մեծագոյն վնասուց
դէմ: Ընդգրկի թագաւորական թագը, և
այն ատեն Անահիտ կը վերականգնի մա-
հուան անկողնէն: Եւ Մագդայի առանձին
չնորհիւր իր սիրելին ժառանգելէն ետքը,
իր կենացը ընթացքէն ու առաջագրու-
թեանը վրայ յարատեւելէն կը կախուի օ-
րիորդին կենսքը »:

Եւ հաղիւ թէ Բելայ մեհնինն մէջ գիւ-
րահաւան պատանին ձեռք առեր էր ոսկիէ
զաւազանը, միթէ մէկէն վազած չէր Ա-
նահայ ցրտացեալ անդամոց մէջ կենսա-
կան շունչն: Միթէ զգացած չէր որ իր դող-
դորուն ձեռացը տակ կը ջերմանար ու կը
բարբախէր այն ձիւնանման կոտրձքն, որուն
հրէք օր առաջ ընդունայն տեղը փորձեր
էր կենդանութիւն տալու իր համայնըն-
րովը: Այսպէս ահա գերուեր էր Նինուաս
Չերտուշչի կամացը, և ապստամբն ու
թշնամացը իր վսեմաշուք ձօրը դէմ: Եւ
թագաւորելու համար չէր ապրէր նա, ա-
րուն հողը բոլորովին թողեր էր իր իմաս-
տուն ուսուցչին. և ոչ իսկ կը մտածէր իր
անսահման իշխանութեանը վրայ, զոր իբ-
ր և բուրգ մը կը համարէր, որուն զազա-
թանը վրայ պատրաստ կեցեր էր մարդ-
կային հեշտութեանց թաթաղուն բաժակը:
Անահայն անհամեմատ գեղեցկութեան
համար միայն կ'ապրէր, դողալով՝ որ պիտի
մահեր նա եթէ ինքը գեղեւէր, ուստի ա-
ւելի ևս կը բորբոքէր 'ի սէր, գիտնալով որ
իր սիրելին ընդ մէջ մահու և կենաց էր:
Շատ աւելի եռանդուն սիրով կը սիրէնք
զայն՝ զոր կորսեցնելէ կը վախենը: Տխուր
վճիռ մը, եթէ ճշմարիտ է. բայց թէ որ
ճշմարիտ չէ՝ զօրաւոր ու անշնուական սրտի
մը համար, ճշմարիտ է անշուշտ Նինուա-
սայ համար, որ թոյլ էր ու զգայասէր:

Բակորիոյ իշխանն այսպիսի խորաման-
կութեամբ Նինուասայ մտացը վրայ տիրե-
լէն ետքը, զրգուեր էր գիւրութեամբ նաւ
ժողովրդեան բարկութիւնը Շամիրամայ
դէմ, խաբէական պատգամաւորութիւն-
ներով, և մերձաւոր վտանգաց սպառնա-
լիք, որպէս թէ ձէթ թափեր էր կրակին

վրայ, ամենատոյգ վնասուց Համոզմամբ
յորդորելով զամենք յապատարութիւն
Խորանակին Համար զիրեն է անխո-
րամանկ ուսմիկը ձգել իր թակտորդին մէջ,
և յատ աւելի գիրութեամբ՝ եթէ վարժած
է նա անգործ ու գանդաղ հպատակու-
թեան մը, հաւատալով ամեն բանի, և հնգ
գործի մ'ըլլալով խաբեբայից ձեռքը: Ա-
ռանց մօժ գծութեան, իր հնդինա-
կութեամբ ու յիշուածայ վրայ ունեցած
ազդեցութեամբ, յաջողքեր էր դարձնալ
նուաճելու քրմաց գոտորթիւնը: Որ քան
գոր կը սաստկանար ուսմիկին բարկութիւ-
նը. նշանաւոր ու մեծամեծ ընտանիք կը
հոգային ու կը տաքնապէին իրենց սիրե-
լեաց տարակալութեանը վրայ. բոլոր ժո-
ղովուրդն կը տրտնջար պատերազմին դէմ,
զոր յայտնապէս յիմար սիրահարութեան
մը չետեանք կը Համարէր, և բուրմերն
չէին համարձակեր ժողովրդեան կարծեաց
հնդեպին դէմն առնուլ: Կ'ուզէին զի-
նուսա 'ի թագաւոր. լաւագոյն էր ուրիշն
օծել զինքը ու ընկճել, ինչպէս էր արտակեր
Չերտուշը, քան թէ ընդունայն տեղ դէմ
կենալ հասարակաց կարծեաց: Այս կեր-
պով, նոյն իսկ քրմապետն, Գից փոխա-
նորդն գերի կ'ըլլար պատահարաց, երկ-
նից բարեհաճութիւնը զօրաւորին վրայ
կոչելով, ըստ սովորութեան պաշտօնէից
մէհնէին Շամիրամ
իր բացակայութեանը առնն կ'անիծուէր,
գահընկէց կ'ըլլար, և յիշուած թագաւոր
կը պատկերէր Պարսիկայի աշտարակին
մէջ, զէնք ու գինուոր հաւաքելով միոճա-
ւոր գաւառներէ: Մարք ու Ելամացիք, և
Չակտսէն անդին եղող բոլոր ժողովուրդ-
ներն, ամենքն ալ վառուած էին թօթափե-
լու գերութեան լուծը: Ինքնակալութիւնն,
հաստատուն ու տեւական առ երեսս, կը
քայքայէր ապստամբաց յաղթութենէն ետ-
քը, ի թէ նոյն իսկ Չերտուշը, զՄարս Նե-
րուկկայ ցնդին օգնութեան կոչելու պատ-
րովմալ, շնտածէր իր օգտին համար թռ-
ղուլ երեսէ պարզամիտ պատանին, որ
խալ եղեր էր իր ձեռքին մէջ:

Եւ երբ ինքը յիշուածայ Հետ Պարսի-
կայ պարսպաց մէջ քաշուած կը խորհէր
Մարք յարձակման, Շամիրամայ քանա-
կին խորտակման ու Բարեխաղաց բարկու-
թեան վրայ, որ կ'աճէր մեծապէս օր քան
գոր իրենց հազարաւոր սիրելեաց մահուա-
նը Համար, զօրաւոր թագուհին կը դեղձէր
ու կը տարակուսէր յառաջ մղելու գործը:
Իր թշնամին՝ որուն դէմ պիտի պատերազ-
մէր, յիշուած, իր որդին էր, զոր գժբախտ
հարուած մը կրնար յերկիր տապալել պա-

տերաղմին մէջ: Քաղաքաց մատնութիւնն
ու անհաւատարմութիւնն իսկ կը խառնէր
ու յետս կրնկըրէր գինքը: Թէպէտ հաւա-
տարիմ մնացեր էին իրեն Միլիդաց ու
Ն'բեայ բուրմերը, որոնք քաղաքն էին,
սակայն ինչ կրնային ընել բազմութեան
դէմ՝ որ առանձնացեր էին 'ի Պարսիկայ, և
հօնկէց զեռ զօրաւոր ազդեցութիւն ունէին
ժողովրդեան վրայ:

Լաւ կ'ընելով թագուհին ամեն բուն, և
գիտնալով ևս իր անկարծելի մէկ յաղթու-
թիւնն կրնար լքուցանել մէկէն իր վատու-
սիրտ թշնամին, ձեռք զարկաւ դադտին
հնարից, այսինքն Ն'բեայ բուրմերն մին
Պարսիկաց զրկեց, կեղծելով ապաւէն փրնտ,
ռելու, բայց նպատակն էր որ երթայ ու
խօսի Հօն առանձին քրմապետին հետ, մե-
ծամեծ խոստումներ ընելով և երգումն
տալով յանուն Շամիրամայ: Բայց միւս
կողմէն օրերը կ'անցնէին, և ուրիշ զանա-
զան միշտեք կը ծանրանային վրան:

Հայոց թագաւորը զգալի կերպով կը
հաստատուէր յառողջութեան վէրքը ծանր
երեւոյթ մը չէր առած, թէպէտ նշկելին
առատարիւն կորուստէր էր: Հայաժողովն էր
ջերմը Հընդկէն գեղացը գորութեամբ. ըզ-
գաստացեր էր պատանին, և կենսական
բնական ոյժն յաղթեր էր ամենայնի, մինչև
նաև անմիթթար տխրութեանը: Իր հայ-
րենի լեռներէն մինչև Սենասարայ դաշտա-
վայրը ըրած ճամբան ամենէն նեղու-
թիւն մը չէր տուած. որովհետև գիշեր ա-
տեն կը ճանապարհորդէր փափուկ փե-
տոց վրայ, յառաջելով առանց շարժման
ու ցնցման, ուղղուց հանգարտաբայ դնա-
ցիւքը: Հասաւ Արա 'ի Բազելոն՝ Շամիրամի
յաղթական բանակին ներս մտնելէն երեք
օր ետքը, ուր կախաղանաւոր պարտիզաց
զովութիւնն և կենաց ամեն տեսակ գիւ-
րութիւններն ու առատութիւնն, կաղցու-
րեցին իր տկարացեալ անդամները, մնա-
ցածն երիտասարդութիւնն գործելով, այն
անհամեմատ բժիշկն, զոր ոչ միշտ գժբախ-
տաբար կը կրնէր հետեւնիս: Գունատեալ
էր նորա երբմն վարդագոյն դէմքը. տը-
խրութեան ամալ մթապէս էր աչացը
քաղցր լոյսը, առանց ամենէն կորսնցը-
նել տալու իր առաջին զեղեցիութիւնը.
նման այն ծաղկան զոր կը խամրէ հիւսի-
սային քամին, բայց կը վերաննգանանայ
մէկէն արեգական առաջին ճառագայթնե-
րէն:

Շամիրամ տեսաւ գինքը. բայց պատա-
նին իր համառօտ խօսակցութեանը առնն
թէպէտ պատկառանք այլ ցրտութեամբ

վարուեցաւ Հետը, Գտնուելով նորէն այն գերմարդկային գեղեցկութեան առջին՝ որ գերեր էր զինքը, յիշելով այնչափ նեղութիւնները և մանաւանդ քաղցրութիւնները, կոտորով դէմքնդէմ խորհրդող ու վերջին տխուր անյայտ դէմ, կը բարկանար ինքն իրեն, կ'ուտէր ինք զինքը ըստ արժանւոյն շատելուն համար զթագուհին:

— Յաղթուեցայ ու գերեցայ, — ըստաւ Նամիրամ: — Սպաննէ՛ գիս, այ ուրիշ բանի չեմ սպասեր, Համբաւդ մեծասիրտ կը քարոզէ, նոյնը կը ցուցնեն նաև գործերդ: Վերջին մէկ փորձդ ալ իմ վրաս կատարէ, փութացրենելով մահաւ, և կ'որհնեմ այն ատեն ինծի դէմ ունեցած թշնամութիւնդ:

— Մէկ օրուան միայն թշնամի, և միթէ կը համարեն որ ամբողջութիւն ունենամ հետդ. — կրկնեց թագուհին վեհամեծաութեամբ: — Վրէժ խնդրեցի կրած նախատանայն և պատժեցի ապստամբութիւն մը: մնացածը չեմ գիտեր: Թագուհի եմ բեզդի ինչպէս ամենուն, և այս է միայն Նամիրամէն կրածդ: Նամիրամ՝ զո՛հ է. քաշած ցաւերն այլ ևս չի յիշեր, և կ'ուրախանայ տեսնելով սրտիդ անկեղծութիւնը: Միայն թէ որ գանգաւտ մ'ունի այն է, որ բախուտ թէպէտ տուր իր իրեն առատութեամբ փառք ու զօրութիւն, բայց չէր հաստատեր երկրիս վրայ արդարութիւն: Մի համարի որ կը պարծիմ զօրութեանս վրայ, մի համարի որ իբրև մեծ բան մը կը սեպակ իշխանական գաւազանս, մեծատարած ինքնակալութիւնս և այս Բաբելոն քաղաքը, զոր մէկ անկարկութեամբս կանգնեցի: Իմ մեծութիւնս այս բաներուս հետ բնաւ չեն համեմատիր. աստղի մը կը նմանիմ, որ արագութեամբ կը հատնէ միջոցը, առանց միտ դնելու իր երևէն թողած լուսոյ շաղկին: Փառք արեւեցայ ու փառք պիտի շրջանիմ: ուստի չեմ ուզեր որ զբոտնուի բան մը որ մթազնէ քառաջիդ իմ մեծութեանս փայլը. համառու ըսելով, ոչ թէ սէրդ այլ համարումդ կ'ուղեմ: Գիտեմ՝ փայտելովդ պատճառները: Սուսման ինք զինքը կամակար Վասայ չրոց մէջ նետելն առաջ, խոտովանեցաւ ամեն բան: Չուհեղար ամպարիշտ խաբէութեան մը, ուսկից չարագոյնը չէին կրնար հնարել անդունդը, և որուն ճշմարտութեան երևոյթ մը տալու համար, քու մէկ հաւատարմիդ վաճառեց զքեզ մեր հասարակաց թշնամուոյն:

— Իմ մէկ հաւատարմիմ, — գոչեց Արախոված: — Պարեմէն զատ ոչ ոք արժանի է այդ անունի: Անկարելի բան: Պարէտ

քովս էր ու կը պատերազմէր: Կարող ու քաջասիրտ մարդն մատնիչ չըլլար: Բայց ինծի հետ գերեցաւ նա, ինչու ուրեմն չեմ տեսնար քովս:

Մէկէն Նամիրամայ ահաբեկութեամբ փնտռուեցաւ ամեն կողմ թագաւորին հաւատարիմ՝ փոշտնակիրը. այլ վայրապար: Պարէտ՝ գերեաց Արմաւիրէն շարժելու ուրանակին խառնակութիւնը յարմար առիթ առած, փախեր էր ու չէր գիտցուեր ուր ըլլալը:

— Կը տեսնամ, ո՞վ թագուհիդ, — ըստայն ատեն Արա զառնութեամբ, — որ նոյն իսկ Պարէտ վերջին վկայդ էր պակսի բեզդի: Ինքն իսկ, ինչպէս Սուսմատ. . .

— Կը բաւէ. — որոտաց թագուհին, ըղորտ արիւնն խառնակելով երակացը մէջ ու բարսխելով սիրտը, որպէս թէ հրաշէկ նետ մ'արժրկած ըլլային սրտին. և այն եղաւ իր վերջին խօսքը:

Գուրս ելաւ զժախտ կիւն ինքը զինքը կորուստած ու խռոված: Այլ մի և նոյն Նամիրամը չէր, չէր մի և նոյն թագուհին: Այո՛ նոյն վայրկեանին լաւ կը զգար զայն. բայց թողեր էր զինքը ու հեռացեր ընդ միշտ. և Նիսրոքայ ծանր ձեռքը կը ծանրանար վրան:

Ինչու՞ վիճել այլ ևս, ինչ յուսով և ինչ շահելու համար: Երիտասարդաց է աշխատիլն և արութեամբ ծանր նեղութեանց տանիլը. երիտասարդաց է՝ որոնք առջնին սպազայ մ'ունին որ կը կոչէ գիրենք ծածուկ ծայրէջ, ու կը յորդորէ խառնակ խոտմուռնէ ու անկկալութենէ, ինչ նպատակի պիտի ուղղէ իր հոնճարը, զգալով որ քանի մը քայլ անդին կը ապասէ իրեն գերեզմանական փութը: Այսպէս կը մտածէր Նամիրամը, որուն երեսացը վրայ թէպէտ կը փայլէր տակաւին երիտասարդութիւնը, բայց ոչ սրտին մէջ: Ապրիլ, յաղթել ու թագաւորել, ինչքն համար: Հանդ ու սիրելի չէ այն աշխատութիւն, որ առանց վարձատրութեան է: Ունայնութիւն է բարձրացընել գահ մը, որուն վրայ նստողն ստուերն պիտի ըլլայ: Եւ այս առթիւ մէջ տեղի կուտան ահա մեծամեծ մտքեմն ու սրտեմն լքեալ ու անմխիթար: Բառնալ այնչափ երիտասարդաց կեանքը, հեղուլ անօգուտ տեղ իր և այլոց արիւնը, ոչ թէ սխալմունք՝ ոյլ նեղուն է: Եւ ինչ ուժ ունի արդեօք խղճմտանաց ծայրի դէմ ըսելն թէ արդարութեան է եղած պատերազմը: Ինչ չըմեղուութիւն առաջի աշխարհի և ինչ միխթարութիւն անձնական:

Թագուհին առանձնացած իր միայնութեան սենեկաց մէջ, կը հոգար ու կը

մտածէր: Ի՛նչ մեծ ապիրատութիւն մը գործեր էր նա որ արժանացեր էր այսպիսի հատուցման: Այրիացեալ ՚ի Նինոսէ, ոչ այնչափ իր յարթութիւններով որչափ անուամբը կապմեր էր այդ մեծատարած ինքնակալութիւնը: Լոյս ու գեղեցկութիւն եղեր էր ինքը Արքայապետ զաւճուն. ջանացեր ամորել ժողովրդեան վայրագութիւնը ու կրթել բարբը: Բայց գեռ այս գեղեցիկ օրուան կրթութեան արշալուսը չի ծագած, գուցէ այդ խորին խաւարի մէջ պիտի մնար ինքը իբրեւ լուսաւօր մէտէորաց մը օրինակ ապագայից:

Եւ միթէ յանցանք է ջանալ ազնուացը ներու ժողովրդեան մը բարբը ու կրթելու անկիրթ բնաւորութիւնը: Միթէ յանցանք է այնչափ ցրուեալ ժողովուրդները ՚ի մի հաւաքելը և քաղաքականութեան լոյսը ու բարութիւնները երկրիս զանազան կողմերը ցրուելը: Ինչու ուրեմն եթէ երկինց արդարութիւնը կը հսկէ մարդկային գործոց վրայ, ինչու պիտի պատժուէր Շամիրամ: Կին ու գթած ըլլալուն, մարդկանց վստահելուն, և զիրենք իրեն նման մեծաւոր ու անկեղծ համարելուն համար. ուրովետեւ խաւարի չէր հաւատար՝ ինքը լոյս ըլլալուն, և ոչ իսկ նախանձու, ապերախտութեան, վատութեան ու մատնութեան, ինքը աննախանձ, վեհանձն, մեծաւոր ու հուսատարիմ ըլլալուն: Այո, այս էր յանցանքը, և պէտք էր որ տրտնջար աստուածոց դէմ: Ո՛վ, որչափ կ'ուզէր փոխուիլ արդեօք նոյն վայրկենիին, բոլորովին հանուակն ըլլալ քան ինչ որ էր, բարբաւորս, անգութ, չարագործ, որպէս գր յաւջողութիւն գտնօր: Ո՛հ, թէ որ այդ անգգամ՝ պատուիրն, այդ նենգութեան կանխահաս հրէշն իր ծոցէն ելած չըլլար, կը մտնար Պարսիկայի մէջ հրով ու երկաթով: և հօն աշտարակին վրայ կը օտկալէր զինքը աստութեան սեղանոյն վրայ ըմպելու Զերտուշի ու Բելայ քրմապիտին արիւնը:

Բայց ինքը մայր էր, մեծամորտ ու գթած էր ուստի անգութ խորհուրդներն կուգաւ յին կ'անցնէին մտքին առջևէն արագութեամբ, նման թռկեալ ամպոց, ջինջ երկինց երեսը: Ազնուական միտք մը չէր կըրնար հակառակն ընել, պէտք էր որ հաշէր ու մաշէր իր ցաւոցը մէջ և ընկճել, եթէ այն էր ճակատագրին կամքը:

Պատահարք կը մղէին զիրար անգագար: Մարք, Պարսը ու Արամացիք ապստամբներ էին կուսակալաց դէմ, և իրենց գլուխարտակները կ'իջնային լեռներէ հեղեղօրէն դէպ ՚ի Սենապար, ըստ լրջ լրտեսաց: Այսու միայն գուցէ բախտաւոր էր Շամիրամ,

որ ապստամբք ուշացեր էին ճամբան հաւատակ Զերտուշիի ակնկալութեամբ: Պէտք էր ուրեմն զօրաւոր բանակ մը խաւրել ընդ առաջ, մանաւանդ թէ պէտք էր ինքը անձամբ վազել անոնց դէմ, ըմբռնել յանակնկալս ու խորտակել: Բայց ի՛նչպէս ելլալ Բաբելոնէն, ի՛նչպէս անգոր թողուլ քաղաքը, մինչ բազմութեամբ ժողովուրդ էին ապստամբք ՚ի Պարսիկա, և պարսպաց վրայէն կը լրտեսէին իրեն ամեն շարժմունքը:

Ասկէց զատ Բաբելոն ապահով չէր եթէ որուն հնազանդի: Մեծամեծք, որ զօրութիւն ու պարծանք էին քաղաքին, հեռացեր էին Նինուասայ հետ, իսկ ժողովուրդն անհնգիտաւ էր ներկայ չարիաց ու ապագայ անստուգութեան մէջ. Գագրեր էին հանդէսներն, փճացեր տուրեւածն և ընդհատեր ընտանի կենաց զուարճութիւնները, որուն համար հարկաւոր էր բոլոր ինքնակալութեան անդորրութիւնը, և յայտնի կ'երևար որ նախկին խաղաղութեան վերահաստատութիւնը անկարելի էր առանց ծանր փորձէ անցնելու: Ամեն բանի պատճառ, ներկայ ու մերձաւոր իշխանութիւնն կը համարուէր, այսինքն Շամիրամ, օրինաւոր թագուհին, այնչափ անցեալ երջանկութեանց հեղինակն. ոչ Նինուաս, ապստամբն, որ դեռ մեծ գործ մը կատարած չունէր բաց ՚ի մատնութենէ. ուստի պէտք էր որ ջանար թագուհին հանելու զժողովուրդը այս նեղութեան վիճակէն:

Մեծ յանցանք կը համարուէր ուսմկին առջև բախտին վայրկենական մէկ անյաւջողութիւնը: Բնաւ օգուտ մը չունէր Շամիրամայ ժողովրդեան երջանկութեանը համար այնչափ աշխատիլը, վստն գի ամենին չէր հաշուեր անցեալը, ընտրի հեղուկ մը կը համարէր զայն արբել մեծալիթն. գեղեցիկ երազ մը որուն երախտագիտութեան պարտք չունիք. շատ է եթէ յիշատակը մնայ մտքերինս: Ներկային համար կը պիտակալուէր թագուհին, տխուր ներկային համար, բախտը իրեն չի հպատակեցնելուն, և ինչ որ Նինուաս ու Զերտուշի Բաբելոնի ժողովրդեան հետ միացած գործեր էին իրեն դէմ:

Այս պատճառաւ սուգ, տխրութիւն ու աղմուկ ամեն կողմ: Առատութեան մէջ ամեն տեսակ բանի պէտք կար: Մօտալուտ պատերազմին պատճառաւ դագրեր էր աշխատութիւնը. հաց կը փնտռէր ժողովուրդն, և գտնալէն ետքը կը պահանջէր որ շաքմարանները բացուին: Մեծ տագնապի պատճառ մ'ալ բանակն էր: Ամեն

աղղերէ գումարեալ այդ հազարաւոր մարդիկն, գորաւորք 'ի պատերազմի ու միաբանք, բայց ցրտեայք ու վատասիրտք, կը նպաստէին մանաւանդ ռամկին քան թէ կը ստիպէին զինքը պարտուց կատարման: Զհրապուղի ապստամբակից ու գաւազնից գործակաւորներն շարունակ ժողովըրդեան մէջ էին, և ով կրնար կասկածել վրանին:

— Որո՞նք գէ՞մ կը կռուիք, — կ'ըսէին, — և որո՞նք համար: Յաւալի է մեռնին և թէ անկէջ օգուտ մը չկայ: Գիտէ՞ք որո՞նք հետ են Գիթ: Աշուշտ Շամիրամայ հետ չեն. որուն աստղը մտաւ 'ի մայր, երբ ուղեց պաշտօն մատուցանել օտար աստուածու թեանց: Որինաւոր թագաւորնիս Նինուաս է, որ և պիտի թագաւորէ վրանիս օր մը, ինչէ՞ որք մնա հակառակել իրեն Տասնուվեց տարուան է, և կրթուած 'ի թագաւորութիւն իմաստուն առաջնորդութեամբ: Զհրապուղի ձեռաղը տակ: Միթէ ապօրինաւոր չէ՞ որ Ներքովիցայ սերունդն յետ չափու հաս ըլլալուն, իշխանական գաւազանն կրէ տակաւին կանացի ձեռք մը: Իրաւ է որ քախտին ձեռնատուութեամբը ու Նինուսի անուամբը մեծամեծ գործեր կատարեց Շամիրամ, բայց այսօր երկնից պաշտպանութիւնը պակսելով վրայէն, ընկաւ մեծամեծ վրիպանաց մէջ: Բարեկոնի ընտիր որդւոց արիւնը հեղաւ վայրապար Հայաստանի լեռանց մէջ. ձերն ալ պիտի հեղանի Պարսիքայի անմատչելի որմոց տակ, եթէ հնազանդիք իրեն, 'ի մեծ սուգ սիրելեաց, որ կը սպասեն սիրտ 'ի թունդ: Նինուաս կը պարգեւէ ձեզի խաղաղութիւն, ու կը զրկէ զձեզ ձեր երկիրը ազատ ու լիհնարեւտութեամբ: Ի՞նչ կրնայ շնորհել ձեզ Շամիրամ իր այս դիրքին մէջ, եթէ ոչ անշուք մահ մը յիմարական յարձակմամբ: Կը հասնին բիշ տոնելի արեւելեան աշխարհաց ապստամբ ժողովուրդներն. և այն ատեն պատերազմ ներքեյ ու արտաքոյ, սով, աւերած և մահ: Ի՞նչ կ'ընէք արք իշխմայ: Մարք, Պարսք և Արք, հիծեալքը քաջագորք, ձեր վրայ է Շամիրամայ յոյսը, ձեզմով խորտակելու չորից լեզուաց ժողովորդը: Կ'ենլաք դաշտ, կը մղէք երիւ վարնիդ ձեր արենակից եղբարքը վրայ, որ կ'իջնան լեռներէ յօգնութիւն օրինաւոր թաղաւորի:

Այսպիսի ողբը խօսքերով կը փորձէին ու խախտէին զօրաց հաւատարմութիւնը: Աշուշտ բան չէր ուզեր. գուցէ թեթեւ պատճառ մը բաւական էր ցրուելու զբանակը: — Կ'ըսէ՞ Նինուաս ընդ միշտ. — արդէն սխտը էին չղուալ Սենաարայ որդիքը:

— Եւ Անահիտ իրեն հետ, չքնաղ թագուհին մեր, — կը յաւելուր ժողովուրդն. — Մերն է նա, արեւակից է մեզի: Երանի՛ անոր որ կը անանայ զինքը, ինչպէս տեսանք մենք, երբ կը պաշտօնէր փողոցացու մէջ. գեղեցիկ նման նորածին արեւու, իր արծաթազօրծ և ոսկեգօծ կառացը վրայէն, սփռելով մեզ ծիծաղն և ողջոյն: Ինքն, Անահիտն է Սենաարայ ճշմարիտ վարդեն: Երն. — Ասկաղոնիոյ բախտախնդիրն ալ չի յանդգնի յափշտակելու այդ անունը:

Քաղաքացիք ու զօրակտնք, Շամիրամայ անխոր գործերը գատաւարտելի են որք, կ'ուտէին, կը խմէին ու կը զաշխակցէին: Իսկ զօրավարք խռովիւով եղածին վրայ, խորհելու կ'երթային Շամիրամայ հետ:

— Զինուորներն ցրուելով ժողովուրդեան մէջ, պիտի կորսնցնեն շուտով ամեն ուժերին. և ապստամբական գաղափարներն պիտի ընտանենան իրենց: Միտ դիր և լաւ մտածէ, ով թագուհիդ. թէ որ Մարաց բանակը հասնի 'ի գրունս, ինչ զօրութեամբ պիտի ելլանք առհէնին:

Շամիրամ՝ կորսնցնելով ինք զինքը այնչափ ցաւոց ու վշտաց մէջ, չէր գիտէր ի՞նչ ընել ու ի՞նչ բանի ձեռք վարել: Յարձակի՛ մէկէն Պարսիքայ վրայ: Այո, այն էր լաւագոյն մտածուիթիւնը. և հօն կամ յաղթել և կամ մեռնել: Բայց կը դողար մայրենի սիրտը: Սակայն ինչպէս առանց հրոյ տալու ապստամբաց բոյնը՝ կրնար ցրուել զիրենք:

Փաղէկ հաստատուն միշտ իր սիրոյն ու հաւատարմութեանը վրայ առ թագուհին, լաւ ըմբռնելով որ պէտք էր ելլալ այդ անստոյգ վիճակէն, առաջարկեց իրեն այսպիսի խորհուրդ մը:

— Փորձէ՛ զինադադար մը հրաաարաւ կել, և կանչել լեզիք Բարբելոնի բոլոր մեծերը, Պարսիքա ապաւինողաց զխաւորներուն հետ: Գուցէ ինչն իրենցմէ ուղածին, անոնք ալ փոխադարձ քու առաջարկութիւններդ: Որովհետեւ, ինչպէս կը տեսնաս, մահաբեր է այս անգործութիւնը. կամ յարձակիլ պարսպաց վրայ, և կամ խոնարհիլ 'ի գալինս, բայց շուտով:

— Ըլլայ, ինչպէս կ'առաջարկես իմաւտութեամբ. — պատասխանեց թագուհին: Թող գան ու ըսեն թէ ինչ է մտքերին:

Փաղէկ Շամիրամայ հետ մտածելն են որք ընկիրնին, երաւ մէկէն յարքունեաց, և պատգամաւորներ զրկեց քաղքին ամեն կողմեր: Իսկ ինքն արութեամբ արանատկելով 'ի ձի վազեց Պարսիքա քառի մը հոգւոյ հետ: Երբ հասաւ պարսպին ոտքը,

գարնել տուաւ փողերը, և խօսեցաւ այսպէս առ ազատամբս.

— Յանուն Արքայից ամենազօր Թագուհոյն, որուն շնորհից Ներու զօրութիւն գաւազանի ու յաղթութիւն սրոյ, ձեզ քաղաքացեալք ու պաշտպանողացդ Պարսիքայ, առաջարկեալ է զինադադար այս վայրկեանէս մինչև վաղուեան առաւօտ, որ է երեսներորդ օր Տնաւ ամսոյն։ Այդ օգնութիւնն որ կըսպասէք յարեւելից, զեռ վեց օր պէտք է որ հասնի Բարեղոնի մօտ։ Այսպէս յուր բերին լրտեսներն. մտածեցէք ուրիմն, Կիմաջընեմ կանխաւ որ այս միջոցիս մէջ պիտի պաշարուի Պարսիքա սրով ու հրով։ Աւրեմն ընդունեցէք զինա-

դադարը, և մէջընէդ ով որ կ'ուզէ, բաւական է որ Փերբատ Արքատայ մեծերէն ըլլայ, գայ 'ի բանակցութիւն յարքունիս, Բաբելոնի գլխաւորաց հետ։ Լսէ Թագուհին իր հակառակորդաց կամքը ու մտքը և ինչ որ կը պահանջին արիւնհեղութիւնէ հտ կենտրու համար։ Ըսէ ինքն ալ իր պահանջով, և թէ ինչ բան կրնայ շնորհիլ ձեզ։ Ազատ ու նուիրական են Պարսիքայի պատ, գամաւորքն. անիծեալ ըլլայ 'ի Դից, ով որ զինադադարման առեւն ջանայ վնասել իր ամենէն ատելի թշնամոյն։

Կը շարունակուի .

ՄԵՇՆ ՆԵՐՍԵՍ ՊԱՐԹԵՆԻ

Ա. Մանկոտքիւն Ներսիսի. — Սնունդ և դաստիարակոտքիւն. — Աշխարհիկ վարքն. — Մինչ նահատակութեամբ պայծառացեալ յաշխարհէ փոխեցաւ Ս. Յուսիկ, յանիրաւի սպանեալ 'ի Տիրանայ, թողուց 'ի Հայաստան երկու անարժան զաւակ՝ զՊայ և զԱթանա. զինէս. և 'ի վերջնոյ՝ որպէս 'ի փոյց՝ բուսաւ գեղեցիկ շառաւիղն Ներսէս, 'ի դառն արմատոյ գեղեցիկ պտուղ, և իւր հարցն, մանաւանդ Սրբոյն Գրիգորի շաղպն հետեւելով զրուեցաւ 'ի հրահանգս 'ի եեսարիա կապաղովկեցւոց։ Այս Աթանազիւն առած էր Տիրան արքային քոյրն՝ որ է Բամբիչն առուամբ, և անկէ ծնաւ զՆերսէս. Բարձրահասակ էր Ներսէս, ինչպէս կը ստեղծուէր Բուզանդ և Մեսրոպ Երէց, գեղեցիկ զիմք և հերարպանծ. և իւր եեսարիա եղած ժամանակն սիրելի եղած էր ամենուն, մասնաւորապէս իւր վարդապետացն։ Բայց յետ աւարտելու իւր ուսումն 'ի եեսարիա՝ անցաւ 'ի Բիւզանդիոն, և հոն աշխարհական կենաց մտաւ՝ առնելով իւր կին մեծ իշխանի մը՝ որ Ասպիոն կոչէր, դուստրն. զայս այսպէս կ'ըսէ մեզ Խորնոյ ծերու.

Նին, և ի նշանակէր այդ Ասպիոնի զաւակն անունն՝ որ եղաւ կին Ներսեսի. Բայց թուի թէ Խորենացին յայսմ կը խոտորի 'ի ստոյգ պատմութենէն, և կը շփոթի ուրիշ ամուսնութիւն մը՝ ընդ Ներսիսին. վասն զի Արշակ Թագաւորն առաւ կին մեծ իշխանի մը դուստր՝ որ է Արաբիոս, (որուն վրայ պիտի խօսինք յետոյ), իսկ բուն վարուց պատմին, Մեսրոպ Երէց, կ'ըսէ թէ Ներսէս յետ ուսանելոյ 'ի եեսարիա՝ ամուսնացաւ, առնելով իւր կին Մամիկոնեանց ցեղէն Սանդուխտ անունով օրիորդ մը, որ յետ երեք տարւոյ կը վախճանէր՝ թողլով յաշխարհի որդի մի Սահակ առուն, Թեա մահուան ամուսնոյն ալ ու ծաղաւ Ներսէս յաշխարհական ամուսնութենէ, և երկրորդ վիճակ մ'ալ ընտրեց անձին, թէպէտ յայսմ ալ պիտի չյարատեւէր. ընթացաւ առ Արշակ Թագաւորն՝ որ կը նստէր 'ի Մսիս, և հօն իր պայծառ տեսլեամբն արժանի եղաւ Թագաւորական սենեկապետ ընտրուելու. առատ գովասանք կը ճառէ Բուզանդ յայսմ պաշտաման Ներսիսի բրած ազգեցութեան վրայ. Մեռնուալ Երէց կը կոչէ զինքն Սենեկապետ